

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Студијски програм мастер академских студија

ИСТОРИЈА

ЗАВРШНИ РАД

Генерал Врангел у престоничкој штампи Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца

General Wrangel in the Capital's Press of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes

Студент

Миљан Остојић

Ментор

Проф. др Биљана Шимуновић-Бешлин

Нови Сад, 2020.

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Студијски програм мастер академских студија

ИСТОРИЈА

Миљан Остојић

ЗАВРШНИ РАД

Генерал Врангел у престоничкој штампи Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца

General Wrangel in the Capital's Press of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes

*Овај рад не садржи облике присвајања или злоупотребе радова других аутора.
Овај рад не сме да буде предмет незаконитог присвајања или злоупотребе од стране других аутора.*

*This thesis does not contain any form of illegal appropriation or abuse of other authors' works.
This thesis must not be an object of illegal appropriation or abuse by other authors.*

Нови Сад, 2020.

Потпис студента

Садржај

Садржај.....	3
Сажетак	4
Увод	5
Врангелово порекло и породица.....	12
Барон Николај Јегорович Врангел (1847 – 1923)	14
Бароница Марија Дмитријевна Врангел рођ. Дементјева-Мајкова.....	16
Николај Николајевич Врангел (1880 – 1915).....	19
Олга Михајловна Врангел рођ. Иваненко.....	21
Генерал Врангел у Константинопољу.....	24
Преговори о евакуацији руских избеглица у Краљевину СХС	27
Пресељење Врангелових јединица у Краљевину СХС	28
Вести о генералу Врангелу у београдској штампи	30
<i>Политика</i>	30
<i>Време</i>	43
<i>Правда</i>	49
Закључак.....	55
Прилози	58
Библиографија	59

Сажетак

Петар Николајевич Врангел био је последњи командант руских „белих“ војних снага против „црвених“ бољшевика у грађанском рату у Русији, вођеном после Октобарске револуције 1917. У најтежем тренутку прихватио се незахвалне улоге и био приморан да организује евакуацију војске и цивила из последње оазе „белих“ – Крима. Даља животна епопеја „Црног барона Беле армије“ водиће га у Антантине логоре око Константинопоља, односно Истамбула, а одатле даље на запад Европе. Уз велики притисак Лондона и Париза, као и кемалистичке Анкаре, успео је да добије подршку Бугарске и нове, југословенске краљевине. Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (СХС) прихватила је више десетина хиљада избеглица из Русије. Највећи број избеглица стигли су током последње „кримске“ или „француске“ евакуације, током зимског периода 1920. и 1921. Врангелове јединице пристизале су од јуна до новембра 1921. године, преко Солуна и Ђевђелије. Почетком марта 1922. године, када је завршена евакуација руских трупа из логора Антанте на Балкан и даље широм Европе и света, у Београд је стигао и сам генерал Врангел. Београдска штампа пратила је боравак и активности генерала Врангела и његове „кримске“ војске у Краљевини СХС, све до његове смрти у априлу 1928. године у Белгији. Пуну пажњу престоничких медија добило је и пресељење његових посмртних остатака и сахрана у цркви Свете Тројице на Ташмајдану у октобру 1929. године. Доступност дигиталних копија листова *Политика*, *Време* и *Правда* омогућила је примену нових, иновативних метода у истраживању односа југословенске престоничке јавности према генералу Врангелу, а и руској емиграцији у целини.

Кључне речи:

Петар Николајевич Врангел, руска емиграција у Краљевини СХС, београдски дневни листови, *Политика*, *Правда*, *Време*.

Увод

„Као што се у боју постројава пук, дели на батаљоне, чете, водове, јединице и дочекује стрељачки строј, тако се из логора у Галипољу, на Лемносу, у Кабагци, Армија-изгнаница разишла по братским словенским земљама, раштркала се по планинама Македоније, рудницима Бугарске, фабрикама Француске, Белгије и Новог Света. Раштркала се, али је остала Армија – војници су остали војници, удружени јединственом тежњом, повезани међусобно и са својим начелницима, занесени јединственим поривом, јединственом пожртвованом решеношћу. Изложена тешким искушењима, армија се одржала. Није ослабила жеља. Није угасао дух. Доћи ће дан, затрубиће збор, спојиће се редови и поћи ћемо поново да служимо Домовини. Бог нас неће напустити, Домовина нас неће заборавити“.¹

(Генерал П. Н. Врангел, Заповест Но. 1, од 1/14. Јануара 1926. године)

Из Заповести Главнокомандујућег Руске војске у егзилу (у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца), званично Оружаних Снага Југа Русије, примећују се бројне карактеристике које красе Петра Николајевича Врангела и његову животну мисију у борби против непријатеља и очувања Армије као језгра руске емиграције и „Заграничја“ широм Европе и света. Јединствена тежња која је обележила период Грађанског рата јесте искључиво – војска као базични темељ одбране од новог идеолошког непријатеља, који је стекао велику предност у односу на заштитнике постојећег система Русије, не само конзервативног вишевековног царизма, већ и грађанских тековина из фебруара 1917 године. Међутим, тешко бреме Великог рата и трогодишње исцрпљујуће дејство, нарочито се погубно одразило на економско стање Руске империје и на њено становништво. Русија која већ пребродила у 20. веку једну Револуцију након пораза од Јапана 1905. године, али је носила приличан терет социјалне напетости који ће пресудно утицати и на збивања 1917. године. Међутим, рат са Јапаном је за евроазијску Империју као „географског цина“ више био војни крах на Далеком истоку. Године 1917. стање је било неупоредиво безнадежније и неизвесније. Фебруарска револуција

¹ П. Паламарчук, „Белое дело“, в: Крестный путь Русской армий генерала Врангеля, Рыбинск 1996, с.13. Преузето на основу: Мирослав Јовановић. *Руска емиграција на Балкану 1920 – 1940*. Београд: Чигоја штампа, 2006, 292.

успела је да уклони са политичке сцене три века дугу традицију династије Романова и промени државно уређење земље. Кључна питања за Русију су остала нерешена. Како није сазивана Уставотворна скупштина, социјална питања нису могла бити задовољена, а самим тим ни излазак земље из рата, иако је становништво вапило за миром. Исцрпљујући ратни напори који су превазилазили реалне могућности Руског царства дубоко су се негативно одразили на привредни систем и економско стање становништва и прерасли у највећу до тада државну кризу апсолутистичке руске монархије. Друштвено-економско клатно кретало се вртоглавом брзином од екстремне деснице (монархисти – царисти) ка грађанско-демократским и социјалистичким странкама под вођством Привремене републиканске владе – уставне демократе (кадети), социјалисти, социјални револуционари (есери)... до крајње екстремних левичара – револуционара Руске социјалдемократске радничке партије.² Ови последњи ће, иако подељени на умереније мењшевице и радикалније бољшевице, обележити бурни 20. век и створити једну нову друштвено-економску идеологију – социјализам (комунизам).

Стуб на који се наслањао апсолутизам Романова била је војска, као темељ одбране, како државе, тако и државне монархистичке идеологије. Представник једне такве старе предреволюционарне аристократије и монархизма био је будући врховни командант Руске армије на Криму, генерал поручник и барон Петар Николајевич, од племићког рода русификованих Врангела. Барон Петар Николајевич Врангел није био само војник и официр, већ и племић, високо образован и свестан сопственог порекла. Иако је припадао старој аристократији, која је била на заласку, по много чему је био необичан. Био је упечатљив по гордом држању којим је наглашавао племићко (баронско) и балтогерманско (афричко) порекло, словенску руску душу и православну веру.

За барона Врангела као Главномандујућег Руске војске на Криму (претходно Оружаних Снага Југа Русије генерала А. И. Дењикина) грађански рат у Русији представљао је драматичну прекретницу. Врангел ће као последњи у низу команданата

² Поред РСДРП-а из чије целине ће се издвојити мењшевици (мањина) који нису хтели задрати у тековине Фебруарске револуције и њене грађанско – демократске тековине. На истом принципу, али уз још веће парцијалности биће подељени Руски социјални револуционари (есери), чије ће лево фракционашко крило ће бити у редовима Лењинове партије све до јулских дана 1918. Године када су избачени због противљења склапању мира са Немачким царством у Брест-Литовску. Леви есери су несумњиво радикални левичари, који нису презали ни од терористичких акција (атентата), но заступање тржишне привреде у економској сфери, задржавало их је на капиталистичком путу ка социјалистичком друштву. Митровић, Андреј. *Време нетрпељивих: Политичка историја великих држава Европе 1919 – 1939*. Београд, Српска Књижевна Задруга, 1974.

Белих снага против Црвених бољшевика прихватити најтежи задатак – евакуацију из отаџбине у етар наде. Један од тих токова одвешће их преко некадашње престонице Византијског комонвелта, Константинопоља, до нове балканске јужнословенске Краљевине под патронатом српске династије Карађорђевића. Заједно са „Црним бароном Беле армије“ у потрази за спасењем су у новостворену Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца (СХС), стигле и десетине хиљада избеглица из Русије.³

Наиме, чак 90% цивилне и војне емиграције из Русије на Балканском полуострву биће стационирано само у две балканске краљевине: Бугарску и Југославију. Чак 70% војних избеглица биће дислоцирано из Константинопоља у Бугарску и Југославију, при чему су Бугари прихватили 19.600 руских војника и официра, са укупним бројем од приближно 36.000 избеглица,⁴ а Краљевина СХС 11.500 војника и официра Врангелових снага. С обзиром да је у земљи већ боравило око 30.000 руских цивила, можемо говорити о поузданом броју од 42.500 руских избелица из Русије.⁵ Но, прецизан број избеглица војно-цивилне Беле емиграције у Краљевини врло је тешко тачно одредити. Овде можемо говорити само о статистичким проценама и оквирним цифрама избегличких миграција у нашем случају константног доласка и одласка Белих током прве половине 1920их, до стагнације крајем те деценије, и почетком 1930их, када ће број Руса у Краљевини Југославији пасти на 30.000. људи. До предвечерја Другог светског рата, тај број ће пасти на 25.000 емиграната из царске Русије.

Најбројније Врангелове јединице и генералштаб пристигли су у Бугарску и Краљевину СХС без веће количине оружја, јер су већину ратног материјала запленили Французи у Константинопољу у циљу потпуне демилитаризације официра и војника генерала Врангела. Међутим, сама Врангелова мисија била је да се сачува армија као компактна борбена сила увек спремна на акцију и очување војно-техничке опреме и наоружања. Ради остварења тог циља успешно је извршена и акција тајног сакупљања и пребацивања одређене количине војне опреме у Бугарску и Југославију.

Од краја маја 1921. до почетка 1922. године у југословенску краљевину је стизала руска војна емиграција. Са њом је пристигла и врховна команда руске војске на челу са

³ Јовановић, 157.

⁴ Даскалов, Дончо. *Бялата емиграция в България*. София. 1997.

⁵ О броју руских избеглица у Краљевини СХС видети: М. Јовановић, *Досељавање...*, ц. 163-189; у основи тај број су, тридесетих година, државни органи Краљевине водили као званичан и презентирали су га пред Скупштином Друштва народа, упореди: Г. Стојановић, „Међународни избеглички проблем“, *XX век*, бр. 9, новембар 1938, 578.

генералом Павелом Николаевичем Шатиловом. Наравно, претходно је Врангелов Штаб добио писмено одобрење од југословенске краљевске владе о приспећу у земљу.⁶

Дана 16. јуна 1921. године у Београду ће се обрети целокупан Врангелов Генералштаб са 120 руских официра и њихових породица, који ће бити делом стационирани у Крушевцу и Крагујевцу, а већина у Сремским Карловцима. Југословенска престоница је, може се са сигурношћу констатовати, постала својеврсни центар предреволюционарне Русије и њених монархистичких начела. Југословенска јавност је делимично била узнемирена појавом „врангеловаца“. Против прихватања руских избеглица били су махом лево оријентисани кругови подстакнути делатношћу из центара у Москви и европских престоница, углавном из републиканских грађанско-социјалистичких струја Беле емиграције из Русије. Убрзо по доласку у југословенску краљевину целокупан генералштаб Врангелове армије био је смештен у Сремске Карловце, јер би њихово концентрисање у југословенској престоници изазвало још веће подозрење и оптужбе Париза и Лондона, и посебно Москве.

Сремски Карловци су у наредном периоду постали средиште духовне руске емиграције у егзилу, званично Руске заграничне православне цркве под патронатом некадашњег кијевско-галицијског митрополита Антонија Храповицког, као и војне емиграције у Заграничју, под вођством генерала Врангела, одразиће се вишеструко на целокупну руску популацију у југословенској краљевини, посебно на идеолошком плану. Резиденција Заграничне цркве била је у приземљу Патријаршијског двора у Сремским Карловцима.⁷ Академик Дејан Медаковић је у својим мемоарима описао како је као гимназијалац доживљавао руске емигранте у Сремским Карловцима: „'Шта ти је историја', говорио ми је чика Рада. 'Сишли Руси у стари митрополијски подрум, а у близини ове зграде стајала је и прва резиденција карловачких митрополита одакле су српски јерарси некада богорадили московском Синоду тражећи жаловне грамате и духовну помошч. Из Русије су нам почетком XVIII века стигли и први учитељи, Козачински и Суворов, а где, сад учени руски богослови силазе у онај подрум да тамо

⁶ *Новое время*, бр. 28, 28. 03. 1921.

⁷ Бранислав Глигоријевић, „Руска православна црква у Југославији између два рата“, У: *Руска емиграција у српској култури XX века: Зборник радова*, 52 – 60. Београд: Филолошки факултет, Катедра за славистику и Центар за научни рад, 1994.

оплакују себе и Русију. Шта ти је историја и како све то одједном постане ефемерно, баш тако, ефемерно', поновио би чика Рада гласом који не трпи супротстављање“.⁸

Најмаркантнији руски избеглица у Краљевини СХС, и у том периоду највиђенији емигрант у читавој руској екумени, био је „Црни барон Беле армије“, по чину генерал – лајтнант (поручник), Главнокомандујући Руске војске на Криму и рударски инжењер Петар Николајевич Врангел. Уз њега и митрополита Храповицког, снажнији утицај поседовао је и Василиј Николајевич Штрандтман, посланик Руске Империје у Краљевини Србији и њеној наследници Краљевини СХС, који ће остати дипломатски представник емиграната из Русије на челу „Делегације за заштиту интереса руских избеглица“.⁹ „Главни опуномоћеник за заштиту интереса руских избеглица“ био је Сергије Палеолог, који ће уз Штрандтмана представљати најтврђу струју руског монархизма у југословенској краљевини, где су углавном остајали идеолошки прихватљиви представници царизма династије Романов.

Најопсежнија истраживања доприноса руске емиграције у југословенској краљевини спровео је историчар Мирослава Јовановић, који је магистарску тезу *Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС* и докторску дисертацију *Руска емиграција на Балкану 1920-1930* одбранио на Филозофском факултету у Београду. Може се рећи да је Јовановић читав свој радни век посветио избеглицама из Русије на простору Балкана. Готово је немогуће истраживати руску емиграцију на Балкану и југословенској краљевини без консултовања бројних радова Мирослава Јовановића, који је утиснуо дубок научни и прегалачки жиг у српско-руским односима и историографији.¹⁰ Уз

⁸ Дејан Медаковић, *Ефемерис – Хроника једне породице*, Београд: БИГЗ, 1990, 222.

⁹ Занимљива стоји чињеница да је В. Н. Штрандтман био заједно са регентом и краљем Александром Карађорђевићем у истој класи Пажевског корпуса, где ће се њих двојица спријатељити и остати у добрим пријатељским односима. Иначе, овај руски посланик је наследио чувеног Николаја Хенриковича Хартвига који ће преминути у сумњивим околностима приликом посете аустроугарском посланству уочи ратне агресије на Краљевину Србију 1914 године. Током читавог рата представљао је интересе антибољшевичких снага у Србији и Краљевини СХС, адмирала Колчака у Омску, Дењикина у Јекатеринодару, а потом и последњег генерала Врангела на Криму. И након потпуног краха руских антибољшевичких снага, Штрандтману ће остати дипломатски акредитив и учествовање на свим пријемима и свечаностима Краљевине СХС/Југославије, само преименован од марта 1924. године као представник „Делегације за заштиту интереса руских избеглица“. Делегација је задржала просторије бившег руског посланства са хералдичким обележјима Руске Империје. Јовановић: 44 - 45.

¹⁰ Др Мирослав Јовановић (1962-2014) био је истакнути српски историчар, редовни професор на Одељењу за историју, Филозофског факултета у Београду, један од најкомпетентнијих научника о руској емиграцији савремене епохе, српске и руске историографије и историје Балкана. Менторски рад и подршка у његовом раду припада професору др Андреју Митровићу (1937-2013), али и једном потомку „Белих Руса“ који се посветио емиграцији из Русије у Србији, инжењеру Алексеју Арсењеву из Новог Сада. Судбина је одредила да проф. др Јовановић прерано напусти овај свет, због чега смо у само две године остали без двојице великих научних радника српске и руске историографије.

Мирослава Јовановића, треба истаћи допринос београдског историчара руског порекла проф. др Алексеја Тимофејева. Поред већ поменути двојице историчара и научника српско-руског културног миљеа, вредело би истаћи и допринос инжењера Алексеја Арсењева, који је цео свој радни век посветио руској емиграцији у Југославији и њеној присутности у култури као виду борбе против заорава.

Специјални статус који ће емигранти из Русије на челу са генералом Врангелом имати као нови становници Краљевине огледао се у праву на унутрашњу руску самоуправу. Ову тему проучавао је један од потомака руских емиграната, лекар по професији, др Јован Качаки.¹¹ Качаки је утврдио да је, упркос хетерогености војне и цивилне емиграције из Русије и конфузије у избеглиштву, положај руске емиграције у оквирима југословенске краљевине био врло специфичан: „Отварање Канцеларије главног опуномоћеника Владе Југа Русије за организацију руских избеглица у Београду, може се сматрати темељем за организовану евакуацију избеглица из Русије и пријем руских избеглица у Краљевину СХС. Друга карактеристика руског избеглиштва током првих неколико година боравка у Југославији – извештан степен самоуправе, налази исто тако основе у тој институцији која је била не само спона са властима него се, благодарећи толеранцији и сарадњи власти Краљевине СХС, развила у одређени вид самоуправе руског избеглиштва, јединствен у Европи“.¹²

Интерес за истраживања судбине Главнокомандујућег Кримске¹³ (или Врангелове) армије, чији су војници и официри новембра 1920. године евакуисани на француским,

¹¹ Naš drug dr Jovan Kačaki posle gimnazije završio je Medicinski fakultet u Beogradu. Po diplomiranju radio je kratko vreme u Institutu za nuklearne nauke u Vinči, kao i u Institutu za reumatologiju u Beogradu, ali se najduže zadržao u Univerzitetu Nijmegen, Holandija. Napisao je veći broj medicinskih publikacija o laboratorijskim testovima i Elisa-tehnologiji koja je danas rutinska i rasprostranjena u celom svetu. Bavi se i pisanjem, posebno ga interesuje istorija, a kao potomak ruskih избеглица napisao je knjige "Ruske избеглице u Kraljevini SHS, Jugoslaviji", "Kraljeubistvo u Marselju – zavera, dezinformacije, mistifikacije 1934 – 1939". Intezivno se bavi i prevodilačkim radom. Преузето: http://generacija57.org/vesti_i_dopisi/vesti2010

¹² Јован Качаки, *Елементи самоуправе руских цивилних избеглица у Краљевини СХС 1920 – 1924*, Историја XX века 1, 1998, 93 – 97.

¹³ „Руси оставши усамљени у борби са насилницима, Руска Армија води неравноправни бој штитећи последње парче руске земље на коме живе право и истина. Свестан одговорности која лежи на мени, обавезан сам да унапред предвидим све случајности. По мом наређењу већ се приступило евакуацији и укрцавању на бродове у лукама Крима свих оних који су са армијом делили њен страдалнички пут, породица војних лица, службеника градских управа и њихових породица и појединих лица којима би могла претити опасност у случају доласка непријатеља. (...) За испуњење дуга пред армијом и становништвом учињено је све што је у људским моћима. Друге земље, осим Крима, ми немамо. Нема ни државне касе. Отворено, као и увек, упозоравам све о томе што их очекује. Нек подари Господ свима снаге и разума да надјачају и преживе руске зле године“ Генерал Врангел. П. Н. Врангель, *Воспоминания...*, с. 420-421. Иста заповест објављена је у целини и у В Бортневский, *Загадка смерти генерала Врангеля...*, с. 88-89.: као и у Крестный путь Русской армии генерала Врангеля (из семейного архива Апраксиних – Котляревских). Составитель П. Г. Паламарчук, Рыбинск. стр. 433.

британским и руским лађама и привремено смештени у Константинопољу, под контролом снага Антанте, а потом по енглеским и француским колонијама и острвима, не престаје ни после више од једног столећа и привлачи и пажњу историчара, и то не само руских и српских, али и најшире јавности. У читавој Европи владала је између два светска рата велика заинтересованост за руску емиграцију, а тако је било и руралним балканским краљевинама са центрима у Софији и Београду, где су избеглице биле и најбројније.

Руска избегличка група у Југославији представљала је тек део од око два милиона избеглих и прогнаних из Русије. Долазак више од 40.000 руских избеглица није имао само политичке импликације, већ и огроман културни, просветни, научни и друштвени значај. У вишевековним процесима пресељавања становништва и појединаца из једне у другу средину, појава руских избеглица у српској средини оставила је без сумње најдубљи и најдалекосежнији траг. О томе најбоље сведочи оновремена штампа. Сто година касније истраживачима су у дигиталном формату доступни за прегледање и претраживање најутицајнији дневни информативно-политички листови, уређивани и штампани у југословенској престоници. Њихова доступна дигитализована форма путем Народне библиотеке Србије¹⁴ и Универзитетске библиотеке Светозар Марковић¹⁵ из Београда омогућили су нам да приступимо неопходним подацима и вишеструко обогатимо садржај овог рада. Међутим, уколико информације нису доступне на напредној претрази Универзитетске библиотеке Светозар Марковић, приступамо детаљнијој претрази сајта Народне библиотеке Србије, у чијој архиви се налази богат фонд штампаних медија доступан истраживачима.

Применом дигиталних технологија скраћује се драгоцено време потребно за истраживање и омогућава флексибилнији однос према теми – прикупљању, анализи и синтези података у сврху самосталног расуђивања и остваривања дубљег разумевања. Податке о Врангеловом пореклу и породици могуће је пронаћи у доступној литератури, али и на сајтовима и то углавном на руском језику. За савладавање језичке препреке била је потребна додатна енергија и прилежност. О генералну Врангелу би било изузетно тешко писати рад без књига и чланака историчара Мирослава Јовановића, али и других аутора и делатника српске и руске историографије, као и потомака руских емиграната.

¹⁴ <https://digitalna.nb.rs/>

¹⁵ <http://www.unilib.rs/istorijske-novine/napredna-pretraga>

Врангелово порекло и породица

Слика 1 Грб породице Врангел

Петар Николајевич Врангел био је далеки потомак данске гране Толсбург-Елистфер династије Врангел, чији корени датирају још из XIII века.¹⁶ Родоначелник династије Врангела био је један од вазала данског краља Валдемара II (1202-1241), који је био у војној служби Краљевине Данске приликом заузећа Естоније 1219. године у дворцу Ревеле (касније град Ревел, сада Талин, Естонија), када је основан дански гарнизон на челу са одређеним бројем „мужева краља“ (yigi regis), а међу њима је наведен извесни Доминус Туки Вранг (Dominus Tuki Wrang). Потомци Вранга су најпре названи, de Wranghele, затим Wrangele, да би се на крају усталио назив Врангели. У XVI веку род Врангела се поделио на 20 независних линија. Почетком 20. века, према броју њихових представника, руске гране рода Врангела заузимају прво место са 40 потомака, шведске друго са 37, а последње пруске (немачке) са 11 чланова рода Врангел.¹⁷

За време шведске владавине над Естонијом у XVII веку, род Врангела достигао је сјај и богатство у личности фелдмаршала грофа Карла Густава Врангела (1613-1676). Тада припадници овог рода постају толико бројни да постепено губе на значају. Дипломом шведске краљице Кристине од 8. октобра 1653. године, пуковник Херман фон Врангел, земљопоседник добра Елистфер и Луденхоф, уздигнут је на баронијално достојанство Краљевине Шведске, под називом „аф Луденхоф“. Род Врангела је укључен у породицу

¹⁶ Грб Врангела представља сребрни штит са црним бедемом којег чине три зубца, затим овални сребрни шлем са два сребрна раширена крила орла, док се изнад шлема налази исти фрагмент као на штиту, само са натписом-девизом Frangas non flectes (Можеш ме сломити, али се нећу предати). Соколов, Борис. Врангель. Москва: Молодая Гвардия 8.

¹⁷ Долгоруков П. В. Российская родословная книга. СПб.: Тип. Э. Веймара, 1856. Т. 3. С. 320.

племићког Витешког дома као баронијално достојанство 1. августа 1664. под бројем 55. Дипломом шведског краља Карла XI од 28. октобра 1680. године председник шведског Рударског колегијума Дитрих и капетан Реинхолд фон Врангел уздигнути су са потомцима на баронско титуларно достојанство Краљевине Шведске. Врангели су такође укључени у витешки ред Литваније (20. октобра 1733.) и Естоније (20. јуна 1746).

Највише од свега, Врангели су напредовали на војном пољу, служећи не само Данској и Шведској, већ и Немачкој, Аустрији, Холандији, Шпанији, а потом и Русији. Изнедрили су са чак 7 фелдмаршала, више од 30 генерала и 7 адмирала. Неки од њих били су уздигнути због својих заслуга на грофовска достојанства (у Шведској, Шпанији, Немачкој). Након битке код Полтаве 1709. године, на попршту највећег шведског пораза од Русије су остала да леже 22 представника племићког рода Врангела. У руској служби појавили су се тек у последњем периоду Седмогодишњег рата (1756 – 1763), а затим су учествовали у руско-турским ратовима у XVIII веку. По дефиницијама Управног сената од 5. (17.) и 31. октобра (11. новембра) 1855. а највише одобреним мишљењем Државног већа од 20. децембра 1865. (1. јануара 1866.), презиме фон Врангел из куће Елистфер и Луденхоф признато је као баронијална титула. Међу руским Врангелима било је 18 генерала и 2 адмирала.

Врангелов најмлађи син, Алексеј Петрович Врангел, једино његово дете рођено у Сремским Карловцима, у својој књизи о прецима пише оцу: „Историју породице чини мозаик коме поједине личности дају обележје. За седам векова она је дала 7 фелдмаршала, 7 адмирала, 41 генерала, 4 епископа, 2 министра, 3 професора... Врангели су служили својим земљама – Шведској, Пруској, Русији, Холандији, Шпанији. Крајем XVIII - почетком XIX века, се налазе у служби Русије. Барон Карл Врангел (1800 – 1872) борио се у Руско-персијском рату 1826 – 1829. године, током освајања Кавказа командовао је познатим пуком Јереванских гренадира, у чијим је редовима било девет Врангела. Карл је освојио и турску тврђаву Бајазит, а за време Кримског рата је бранио Севастопољ од удружених француских, британских, италијанских (пијемонтежанских) и османских снага“.¹⁸

¹⁸ Wrangel, Alexis, *General Wrangel – Russia's White Crusader*, Leo Cooper, London, 1990. p. 5.

Барон Николај Јегорович Врангел (1847 – 1923)

Слика 2 Николај Јегорович Врангел, отац генерала Врангела (1890)

Отац Петра Николајевича Врангела био је најмлађи син богатог руског земљопоседника Јегора Јермолаевича Врангела и баронице Дарије (Доротеје) Александровне Рауш фон Траубенберг, која је директан потомак Етиопљанина Ибрахима (Аврама) Ханибала за време руског цара Петра Великог. Мајка Николаја Јегоровича преминула је још док је био дечак. Африканац на двору првог руског императора био је њен деда. Наиме, надареног дечака Ибрахима из Етиопије, руском императору је поклонио османски султан 1705. године.¹⁹

Дечак Ханибал и његов брат су били јемство вазалног односа етиопског кнеза према османском султану. Њих ће запазити тада руски посланик при Порти Сава Владиславић Рагузински, руски дипломата српског порекла из Херцеговине, који ће их лично

¹⁹ Враћајући се из Цариграда 1705. године у Москву, Сава Владиславић није затекао цара у његовој престоници, пошто је он тада био на фронту код Вилне. - Занимљиво је да је Сава Владиславић овом приликом довео собом, осим једног дела своје породице о којој смо говорили, још и једног дечака Арапина на поклон Петру I. Мали Арапин је био Абисинац, доведен у Цариград као „аманет“ или „залог“, међу осталим људима и стварима које су из вазалних државица Турци тражили да им се донесе у Цариград. Овај Абисинац био је дечко из Лагона (који је спадао у савез северне Абисиније са Турском у некој вези). Сава га је купио на цариградској пијаци као роба. Цар Петар Сазнавши за овај поклон, јави Владиславићу да му га пошаље у Вилно, где се онда цар налазио у свом штабу. Дечко црнац, којег су звали Ибрахим и Абрахам, био је доцније у Русији покрштен, 1707. године, по православном обреду, са нареченим именом Петар, а по оцу, у част цара Петра, назван Петровним. (...) Дучић, Јован. *Гроф Сава Владиславић*. Београд: Ганеша клуб, 2016. Стр. 105-106.

одвести и поклонити руском цару Петру I Алексејевичу у име султана. Вреди напоменути да је Ханибалов директан потомак – праунук, био један од највећих руских и светских песника Александар Сергејевич Пушкин. Такорећи, генерал Врангел и највећи руски песник су рођаци. Ханибалов син Осип Абрамович је Пушкинов деда, а најмлађа ћерка Софија Абрамовна је Врангелова чукунбаба.²⁰

Оставши без мајке од раног детињства, Николаја је одгајала дадиља. Пошто је био најмлађе дете од четворице старије браће и три сестре. Стасавши за школу добио је учитеље који су следовали деци аристократа. Међутим њему се то није свидело, одбијао је књигу и западао у психичке дубине. Депресивно стање Николаја недељама су лечиле дадиље и старије сестре. Строги отац Јегор Јермолаевич морао је попустити пред сином који није оклевао ни да се баци кроз прозор. Слободу је успео да извојује од оца и запутио се у „престоницу слободе и идеја“ Женеву. За разлику од крутих царистичких режима, престоница француског говорног подручја Швајцарске не само да је била пуна Руса, већ образованих људи различитих идеолошких начела и уверења. Отац последњег Белог генерала на Криму се само неколико деценија раније сусретао у Женеви са анархистом Бакуњином, писцем Александром Димом и др. значајним људима XIX века, где бисмо могли истаћи принца од Велса, будућег краља Едварда VII. Николај Јегорович Врангел постаће доктор филозофских наука. Вратиће се у Русију и запослити у Министарству унутрашњих послова, где бива постављен за саветника гувернера Пољске. За време пољског устанка стаје на страну слабијих Пољака, чиме је изгубио наклоност званичних царских власти. Лично је поднео оставку. Војну обавезу служи у Царској коњичкој гарди, те након краће праксе у окружном тужилаштву почиње да се интересује за пословне воде. Пословна флукуативна каријера га одводи на југ Русије, у Ростов на Дону, на положај директора Осигуравајућег друштва. У Ростову склапа брак са женом која не потиче из аристократске породице. Била је ћерка осиромашеног официра знатног интелекта и даровитости. Резигниран политичким стањем у земљи, Николај се посвећује сакупљањем уметничких дела која ће га све више заокупљати. Своје незадовољство и очај осликавају његове успомене *Од кметова до большевика*, објављене непуних годину дана након његове смрти, у Берлину 1924. године.

²⁰ *Столетие, Пушкин и Врангел – братья по крови*, [http://www.stoletie.ru/territoriya_istorii/pushkin_i_vrangel_bratya_po_krovi_2008-07-04.htm](http://www.stoletie.ru/http://www.stoletie.ru/territoriya_istorii/pushkin_i_vrangel_bratya_po_krovi_2008-07-04.htm) (25. 7. 2020)

Унук Алексеј Петровић за свог деду каже: „Сви који су га познавали волели су га. Био је савршен џентлмен: образован, љубазан, поштен, учтив према свима, превасходно према нижим сталежима, понекад заједљив, али умерено – можда један од последњих изданака џентлмена – дилетаната XIX века.²¹ Поред ових детаља, Александар Бенуа нам износи врло транспарентан исказ: „Слабо сам познавао услове њиховог породичног живота. Могуће да је ту било пресудно што је упркос свог древног порекла ова грана породичног стабла Врангела била релативно закржљала па је само захваљујући пословичности барона Николаја Јегоровића, који ми је изгледао као *self made man*, породица успела да поврати раније пољуљани али достојан друштвени положај“.²² Отац генерала Врангела, Николај Јегоровић свој живот завршио је у Сремским Карловцима, где и сахрањен као једини Врангел на Чератском православном гробљу тадашње Краљевине СХС.

Бароница Марија Дмитријевна Врангел рођ. Дементјева-Мајкова

Слика 3 Марија Дмитријевна Врангел, рођ. Дементјева-Мајкова

Супруга Николаја Јегоровића, односно мајка „Црног барона“, није имала ни мало завидан положај за време државног удара Владимира И. У. Лењина и бољшевичког режима. Догађаји из новембра 1917. године не само да ће земљу увести у крвави Грађански рат већ ће и учврстити први тоталитарни режим који је установљен у Европи и свету. Тегобу живота у таквом окружењу лично ће осетити и мајка генерала Врангела

²¹ Wrangel, Alexis, *General Wrangel – Russia’s White Crusader*, Leo Cooper, London, 1990, 3-8.

²² Александр Бенуа. *Мои воспоминания*. Том 2. Москва, 1980, 337 – 340.

која је сплетом несрећних околности остала сама у Петрограду од 1918. до 1920. године у времену које је поредила са периодом „смуте“.²³

Бароница Врангел у својим успоменама *Мој живот у комунистичком рају*, које обухватају њен живот у Петрограду од 1918. до 1920. године, каже: „Почетком 1918. године, увидевши да живот постаје све несношљивији, муж отпоче да распродаје нашу имовину: уметничке слике, порцулан, намештај, тепихе, сребро. Као и раније, новац смо постепено депоновали у банку. Још ничег ризичног на помолу, једино је био забрањен трансфер капитала у иностранство. Затим су заустављене исплате по текућим рачунима, банке национализоване, из сефова опљачкани злато и драгоцености – остали смо без ичега. Муж реши да се пресели у Ревал (Талин) куда је раније пренео акционарску фирму за дестилацију алкохола чији је био председник. Нисам пристала да идем с њим. Деца (син и снаја),²⁴ инсистирали су да дођем њима на Крим. Дуго их нисам видела, и са тим у вези што су у Талину били Немци, а у мени је кључала патриотска озлојеђеност према њима (...) Испративши мужа у уверењу да је то на кратко, преселих се у удобни станчић старе пријатељице. Био је једноставно намештен (...) Попут других, схватила сам колико је уствари сувишног, понекад сасвим непотребног, што нам представља терет. Били смо робови сопствене својине. Убрзо сам од мужа примила четири писма. Његово путовање је била права авантура. Моја писма до њега нису стигла. Одлучих да не губим време, међутим, пасош нам нису издали. Ускоро су границе биле затворене и остала сам заробљена (...) Живот је ужасном брзином постајао све скупљи, сваког дана, чак сата. Из Финске примих писмо од мужа. Побегло је из Ревала јер се тамо очекивао долазак большевика, озбиљно се разболео (...) У граду је наступила глад. Отпочеше моје муке. Хранила сам се у друштвеној мензи заједно са радницима, куририма и чистачима, јела тамни бућкуриш од неољуштеног трулог кромпира, суву скамењену воблу и харингу, понекад сочиво боје дувана (...) Народ је умирао попут мува. Деформисали су ми се прсти на ногама, руке промрзле од

²³ Смутно време или време невоља јесте период од смрти последњег члана династије Рјурикович, Фјодора Звонара 1598 године, и доласка на престо Руског царства Михајла Романова 1613. родоначелника династије Романова све до абдикације последњег члана династије Романова истоименог Михајла (брата цара Николаја II) марта 1917. године. У периоду између 1601. и 1603. Русију је погодила велика глад која је убила око два милиона људи, тј. око трећину тадашњег становништва Русије. У то време, Русију је окупирао Пољско-литванска унија, док је сама држава патила од устаника, узурпатора и лажних претедената на престо. Алексеј Јелачић, *Историја Русије, Доба велике буне. „Смутно време“*, СКЗ, 1929, 66 – 81.

²⁴ Петар Николајевич Врангел је са супругом Олгом Михајловном и децом живео у својој дачи на Криму.

прања и хладноће, а од дима фуруне, оскудне хране и непрекидног писања знатно ми је попустио вид“.²⁵

Од марта 1920. године, када је њен једини син постављен за Главнокомандујућег антибољшевичких снага на Криму, бароница Марија Врангел суочила се са натписима на фасадама Петрограда: „Смрт лакеју и најамнику Антанте, Врангелу“. Тек крајем октобра исте године је од непознате девојке из Финске сазнала да јој је супруг Николај жив. Успела је да илегално пребегне у Финску. После добијања визе, фебруара 1921. године, из Финске је стигла до свог мужа у Дрезден, где ће живети све док се не придружи сину у Сремским Карловцима наредне, 1922. године. Имамо записано и сведочанство руске историчарке Ирине Шеваленко о бароничином боравку у Сремским Карловцима: „После изненадне смрти мужа наумила сам да се позабавим сакупљањем архива о руској емиграцији након револуције 1917. године. Циљ ми је био да по још свежим траговима за будућност остварим сведочанство о делима, ствараоцима, талентима у дијаспори, шта су све преживели (...) Не губим наду да ће мој мали труд, коме сам прионула у оквирима својих могућности и умећа, у који сам унела сву душу и који ми је био спас и утеха у дане тегобне усамљености, представљао смисао живота, бити од неке драге Домовине, а будућем историчару злохуде епохе можда донети бар неку корист“.²⁶ Писана дела Марије Дмитријевне похрањена су у Хуверовом институту Универзитета Стенфорд у америчкој савезној држави Калифорнија, где се чувају и данас. Сама чињеница да су бољшевички агенти имали јаку обавештајну агенду по читавој Европи, бароница је то одлично знала, те је на њену личну иницијативу архива пресељена у САД.

²⁵ Мария Дмитриевна Врангель. *Моя жизнь в коммунистическом раю. Архив русской революции*. Кн. XXV. Берлин, 1922, 198 – 200, 210.

²⁶ Ирина Шаваленко. *Материалы о русской эмиграции 1920 – 1930-х гг. в собрании баронессы М. Д. Врангель*. Stanford Slavic Studies. Vol. 9. Stanford, 1995, 11 – 12.

Николај Николајевич Врангел (1880 – 1915)

Слика 4 Николај Николајевич Врангел (1900)

Слика 5 Николај Николајевич Врангел (1912)

Николај Николајевич био је две године млађи брат генерала Петра Николајевича. Рођен је у селу Головка у Кијевској губернији 14. јула 1880. године. Врангели су 1884. године добили још једног сина Всеволода (1884-1895),²⁷ али је најмлађи син преминуо од дечје дифтерије са само десет година.

За разлику од Петра, који је био детерминисан војном службом и каријером, Николај је био уметничка душа и без братовљеве дисциплине и сталожености. Могло би се констатовати да је повукао очеве „немирне“ гене. Својим пореклом Врангели су се гордили и поносили тиме да им је у венама текла крв истог претка као и песнику Александру Пушкину, Етиопљанина на двору Петра I Алексејевича Великог: „Средњи син Николај наследио је жудњу за уметношћу од свог оца. Постао је познат међу петербуршком интелигенцијом као писац и историчар уметности. Николај Николајевич организовао је бројне изложбе, учествовао у часопису *Старе године*, уређивао часопис

²⁷ Из мемоара Николаја Старијег, Соколов је забележио: Према најмлађем сину у породици је био посебан однос. Најстарији Врангел је записао у мемоарима: „Чини ми се, да сам волео своју децу подједнако. Кажем „чини ми се“, јер не знам како да одмерим осећања, али волео сам их на различите начине. Млађег Вову (Всеволода) из разлога што је био најмањи, разлог који ћу одмах рећи, - из некакве болне, опрезне љубави. Међутим, када му је било око две године, са мајком и тетком је шетао улицом, пришла им је луда свима позната у Ростову, „јуродиви“ и помазио дечака по глави. Не гњавите га, - рекао је жени, - живеће само девет година. Придавати значај речима идиота, наравно, је глупо. Али глупо или не, душевно се болно одразило на моју мајку. Отац је у својим мемоарима детаљно описао трагедију која је задесила породицу – 1895. умро је једанаестогодишњи Вова (Всеволод): „Једном, након повратка из једне од наших ловачких експедиција, позван сам у Санкт Петербург, где сам се задржао дуже него што сам намеравао. Када сам се вратио, пронашао сам најмлађег сина у кревету. Имао је дифтерију. На срећу, опасност је већ прошла, али дечак није више био онакав каквог сам га оставио. Весели дечак који се радује животу, повукао се у себе...“. Соколов, Борис. *Врангель*. Москва: Молодая Гвардия, 2009. 17.

Аполон, био један од оснивача Друштва за очување старина, почасни дописник музеја Румјанцев, а за своје научне радове добио је Орден почасног легиона. Александар Бенуа назвао га је „витезом уметности“.²⁸

Руски хемичар и писац Харолд Злочевски описује Врангела Млађег у монографији: *Херој и витез уметности*: „Није се придружио никаквим струјама и трендовима, увек је био слободна креативна особа, учествовао је у уметничким пројектима који су га занимали, искрено је писао о ономе што га брине и у складу са својим идејама и веровањима. Ова књига посвећена је кратком, ведром животу, препуном разноликих, занимљивих догађаја и многостраног талентованог рада Н. Н. Врангела“.²⁹

Александар Бенуа за Коку (Николаја) Врангела каже: „Нешто арапско имао је и његов син Николај - Кока, не само тамну пут и чудни бљесак у очима, већ и у конституцији тела, покретима, невероватној живахности и покретљивости, нешто жарко и бурно што би се испољавало чим би се за нешто заинтересовао или у опхођењу према људима. Ту није било ничег словенског или германског, скандинавског, једном речју – аријевског или европског (...) Наше пријатељство је већ било на помолу али груну рат и Кока се добровољно упути на фронт, где убрзо премину од тешке болести бубрега“.³⁰

²⁸ „Средний сын, Николай, унаследовал от отца тягу к искусству. Он стал известен в среде петербургской интеллигенции, как писатель и историк искусства. Николай Николаевич устраивал многочисленные выставки, участвовал в журнале `Старые годы`, редактировал журнал `Аполлон`, был одним из учредителей Общества сохранения памятников старины, почётным корреспондентом Румянцевского музея, получил за свои научные труды орден Почётного легиона. Многие забытые имена, среди которых Кипренский, Мартос, Росси, стали хрестоматийными, именно благодаря этим трудам. Все работы Игоря Грабаря возникли при содействии Николая Николаевича, а весь пятый том скульптуры Грабаря и вовсе был написан им. Александр Бенуа называл этого человека `рыцарем искусства`. Елена Семёнова, „БЕЛЫЙ РЫЦАРЬ“ - Генерал Пётр Николаевич Врангель – глава 1, <http://petr-vrangel.narod.ru/index.htm>, http://petr-vrangel.narod.ru/index.files/belyi_ritsar1.htm.

²⁹ „Он не примкнул ни к каким течениям и направлениям, всегда оставался свободной творческой личностью, участвовал в художественных проектах, которое интересовали его, честно писал о том, что волновало, и в соответствии со своими представлениями и убеждениями. Короткой, яркой жизни, насыщенной разнообразными, интересными событиями и многогранному талантливому творчеству Н. Н. Врангеля посвящена эта книга“. Злочевский, Гарольд Давидович. *"Герой и рыцарь искусства" Н.Н. Врангель. Жизнь и творчество*, Минувшее, 2016 г.

³⁰ Александр Бенуа. *Мои воспоминания*. Том 2. Москва, 1980, 337 – 340.

Олга Михајловна Врангел рођ. Иваненко

Слика 6 Олга Михајловна Врангел, рођ. Иваненко (1920)

Слика 7 Олга и Петар Врангел (1921)

На самом почетку Грађанског рата на Криму, у Јалти, причало се о томе како је супруга Олга спасила барона Петра Николајевича Врангела од сигурне смрти. Он је то и лично признавао. Наиме, након Октобарског преврата и општег расула у којем се Русија нашла, Врангел је отпутовао на Јалту, Крим, код тазбине који су имали своју вилу. Међутим, ни Крим није био миран, јер је постао поприште „црвеног терора“, где су хапшени сви угледнији грађани и најчешће без суђења ликвидирани. Генерала Врангела су ухапсили 11. јануара 1918. године. Он пише о томе: „Смештали су нас у аутомобил, кад, гурајући се кроз масу, моја жена похрли према возилу и ухвати се за врата, покушавајући да и она седне. Морнари је нису пуштали, а и ја сам је наговарао да остане. Није одустајала (...) `Схватила сам. Све је свршено. Остајем уз тебе!` Пред њеним очима руља је стрељала једног официра (...) Под конвојем црвеноармејаца повели су нас у зграду царинарнице (...)“.³¹ У разговору са комесаром показала је изузетну храброст и истрајност. На питање: „А зашто су вас ухапсили?“, она одговара: „Нису ме ухапсили, добровољно сам дошла овамо са мужем. На коментар: „Види, види... а чему?“, одговорила је: „Срећно сам живела с њим, па желим до краја да делим

³¹ *Воспоминания генерала барона П. Н. Врангеля*, под редакцией А. А. Фон Лампе (2-е изд.). Frankfurt am Main, 1969, 55 -57.

његову судбину.“ Комесар је на крају одговорио: „Ретко ко има такву жену! Вашој жени дугујете за свој живот. Слободни сте!“ Театралним гестом показа на излаз“.³²

Доласком у Краљевину СХС, бароница Олга Михајловна Врангел се активно бавила хуманитарним радом. Била је почасна председница Комитета помоћи руским борцима и њиховим породицама на Балкану. Затим је у вили Марковића на Топчидерском брду у Београду 1922. године отворила Санаторијум за лечење и рехабилитацију избеглица са Крима под именом „Здравица“. Сличну установу основала је и у Бугарској. Материјална средства је успевала да обезбеди од хуманитарних организација и руских емиграната из Сједињених Америчких Држава.

Сергеја Николајевич Палеолог, опуномоћеник за пријем и збрињавање руских избеглица у Краљевини СХС написао је о Олги Врангел следеће: „У априлу 1921. године дошао сам пословно у Цариград, тада град препун Руса. Свугде где се говорио руски језик чули су се фрагменти разговора: `Зашто не видите Олгу Михаиловну... Олга Михаиловна ће све средити... Олга Михаиловна написаће... упитаће... доћи ће... отићи ће... помоћи ће...` И то је заправо оно што је радила – писала, преклињала, помагала; увек вољна, увек весела, радила је брзо и без полемике... Нико није могао тако присно и са срцем разговарати са обичним Козаком, војником, официром инвалидом или са њиховим забринутим мајкама на прозорима. Њено срце је ишло ка деци и они су ишли ка њој”.³³

Одлуком краља Александра, после смрти генерала Врангела, удовици је из Краљевине Југославије слата скромна пензија.³⁴ Након смрти супруга у Бриселу, преселила се са најстаријом ћерком Јеленом у САД. Преминула је у Њујорку 1968. године. Сахрањена на њујоршком руском православном гробљу.

³² Исто.

³³ Wrangel, Alexis. *General Wrangel – Russia's White Crusader*, Leo Cooper, London, 1990, 235. In contrast to Mrs. Denikin who had appointed herself as a political and most unfortunate mentor to her husband, Olga Wrangel devoted her activity to the care of the wounded and to the welfare of the thousands of orphans, products of the civil war. A prominent Russian political figure, Serge Paleologue, wrote this of her – “In April 1921, I came on business to Constantinople, then a city filled to overflowing with Russians. Everywhere where Russian was spoken you heard these fragments of conversation: ‘Why don't you see Olga Mihailovna...’ ‘Olga Mihailovna will arrange...’ Olga Mihailovna will write... will ask... will get... will go... will help...’ And this is what she did - wrote, begged, helped; always willing, invariably cheerful, she did things quickly and with no fuss ...No one could talk so intimately and with so much heart with the simple Cossack, the rank and file soldier, the invalid officer, or with their forlorn mothers and windows. Her heart went out to the children and these reached out for her.

³⁴ Арсењев, Алексеј, *Руска емиграција у Сремским Карловцима*. Треће издање. Мало историјско друштво Нови Сад. Сремски Карловци, 2013. 43.

Слика 8 Бароница Олга Врангел са ћеркама и сином: Јелена (рођ. 1907), Петар (рођ. 1911) и Наталија (рођ. 1913)

Слика 4 Алексеј Врангел, син Олге и Петра Николајевича Врангела, рођен у Краљевини СХС (1922-2005)

Генерал Врангел у Константинопољу

Стање у којем се генерал Врангел налазио као Главнокомандујући на Криму, као и прилике у којима су се нашли руска војска и народ пред евакуацију из кримских лука, сликовито дочарава његова наредба, односно проглас од 11. новембра 1920. године: „Руски народе, Руска армија је остала сама у борби са насилницима и тукла се са јачим непријатељем, бранећи последњи комад руске земље на коме влада право и правда. Одговорност ме обавезује да унапред предвидим све могућности. У складу са мојом наредбом већ је започета евакуација и укрцавање на бродове у кримским лукама свих оних, који су заједно са армијом носили тежак крст – породица војника, официра цивилних установа са породицама, појединих официра, којима би могла претити опасност у случају да дође непријатељ. Армија ће штитити укрцавање, знајући да бродови за њену евакуацију спремни чекају у лукама, према распореду. Како бих испунио дуг пред армијом и становништвом, учинићу све што је у мојој моћи. Наш даљи пут је непознаница. Другу земљу осим Крима немамо. Немамо ни државне касе. Отворено, као и увек, упозоравам све шта их чека. Дај Боже свима снаге и разума да издрже и преживе руско безвремење. Генерал Врангел“.³⁵

Садржај овакве поруке Петра Николајевича Врангела, непуне две године пред његов лични прелазак преко грчко – југословенске границе назначује бројне недоумице, непознанице и недаће, које представљају свакодневницу сваког који напушта присилно своју земљу са свешћу да се вероватно никада више неће у њу вратити. Испоставило се не само да је то била последња јесен генерала Врангела и његове армије на руском тлу, већ и практично завршетак Грађанског рата у Русији, иако ће одређени отпор болшевицима пружати Бели команданти у Сибиру и кавкаски, претежно муслимански народи све до половине двадесетих година XX века.

После евакуације са Крима, Главнокомандујући Руске војске није одмах кренуо у Краљевину СХС. Његово прво одредиште било је у Константинопољу, где се, са преко 150.000 избеглица, у новембру 1920. године нашао под контролом Антанте (Британаца и Француза). Париз и Лондон нису имали поверења у односу према десетинама хиљада ветерана из грађанског рата, смештених на политички несигурном и турском подручју

³⁵ *Петар Николајевич Врангел, Сећања, Логос графичар*, Београд 2019. Превео са руског Никола Миљковић. (Воспоминания Москва: Вече, 2012).

Босфора и Дарданела. На челу једне хомогене војне силе, која је могла бити од велике користи као најамничка снага некој од сукобљених страна, налазио се последњи Бели генерал. Политика владе у Паризу према руским избеглицама сводила се на четири тачке: 1. инсистирати да балканске државе прихвате максимално могућ број избеглица; 2. инсистирати да руске политичке организације и руски дипломатски представници у Паризу (Савет посланика) формирају добротворно друштво, које ће помагати руским избеглицама у различитим државама; 3. саопштити генералу Врангелу да, по мишљењу француске владе, стара Влада Југа Русије и његова Армија не представљају никакве организоване политичке и војне групације и да у егзилу представљају само појединачне цивилне избеглице; 4. објаснити избеглицама да Француска не само да неће ометати све оне који желе да се врате у Совјетску Русију, већ ће се чак постарати да олакша њихову репатријацију.³⁶

Од самог тренутка искрцавања војске у Константинопољу генералу Врангелу је било стављено до знања како ствари стоје и како се у Паризу и Лондону гледа на проблем руске армије на подручју мореуза. Ратни савезници Французи, као што су то само пола године раније учинили Британци, мењају политику према Русији и постају препрека руској емиграцији и њеном војном заповеднику. Разочараност због односа „ратних савезника“, Британаца и Француза, генерал Врангел исказао је у једном документу од 8. децембра 1920. године, у којем је, између осталог, истакао: „Од времена евакуације Крима ја сам фактички престао да будем владар југа Русије. Али идеја законите руске власти постоји и ја је, као и раније, оличавам (...) Тврдо сам уверен да ће савезници, обративши пажњу на црвену опасност, схватити важност идеје очувања Армије“.³⁷

Политичка борба владе у Паризу против Врангела и његових трупа почела је већ 6. децембра 1920. године саопштењем генерала Шарпија руском Генералштабу да Француска инсистира на превођењу руских војника у статус цивилних избеглица. Притисак на Врангелове јединице се постепено појачавао у циљу њеног потпуног развојачења, што је било у сагласности са политиком Лондона и Париза, као европских сила које су признавале Совјетску Русију. Први значајан ударац по Врангела, догодио се почетком јануара 1921. године, када је влада у Паризу званично изјавила да ће од 1. фебруара обуставити у потпуности финансирање Руске војске у Константинопољу. Врангеловом вештом интервенцијом, спровођење ове одлуке је одложено до средине

³⁶ Јовановић, 121.

³⁷ *Русская военная эмиграция 20-х-40-х годов. Документы и материалы.* Том II, Москва 1998, с. 13.

марта исте године. Ипак, није могао да избегне суочавање са ултимативним решењима: 1. повратак у Совјетску Русију; 2. одлазак у Бразил и Перу, и 3. издржавање од сопствених средстава.³⁸ Врангел се определио за последњу опцију, коју су и он и његов штаб још раније имали у виду. Не губећи време у ситуацији у којој се задесио, генерал Врангел је ступио у преговоре са француским окупационим властима у Константинопољу и са владама на Балканском полуострву, Краљевином Бугарском и новом, југословенском краљевином.

Врховни комесар Француске у Константинопољу, Пеле, саопштио је 1. априла 1921. године Врангелу да је влада Француске донела одлуку о обустављању кредита за Руску армију.³⁹ Две недеље касније, 17. априла 1921. године, влада Аристиде Бријана званично је саопштила да бригу о финансирању Врангелове армије предаје руском Савету посланика у Паризу, који је располагао са 1.500.000 златних рубаља.⁴⁰ Притисак француских власти се наставио и након почетка пребацивања трупа у Краљевину СХС и Бугарску. Најеклатантнији доказ таквог стања и притисака био је инцидент који се догодио 15. октобра 1921. године, када је италијански пароброд „Адриа“ у константинопољској луци ударио и потопио јахту генерала Врангела „Лукул“, на којој је био смештен његов штаб. Овај догађај је изазвао велику буру у тадашњој избегличкој штампи, поготову што се испоставило да је италијански пароброд испловио из совјетске луке Батуми, чиме се основано може сумњати да се радило о покушају атентата.⁴¹

³⁸ В. Х. Даватц, *Годы...*, с. 131; такође и: Русская армия в изгнании..., ц. 5-6. Занимљиво је нагласити да се у савременој историографији постављање ултиматума генералу Врангелу и руским војницима везује за одлуку владе Аристиде Бријана 17. априла 1921. године о пребацивању издржавања руских избеглица на емигрантски савет посланика и да се при том ултиматум своди само на прве две тачке, повратак у Совјетску Русију и одлазак у Јужну Америку и Мадагаскар. Занимљиво је приликом изношења тог става није консултована адекватна литература коју су писале саме избеглице, већ је он базиран на аутобиографским казивањима репатријаната у СССР, објављених почетком двадесетих година у Москви. (упореди: Л. Спасов, *Врангеловата армия в България...*, с. 70, 108.). Јовановић, 123.

³⁹ П. Н. Врангел, пијсмо регенту Александру, 4.4.1921. (АЈ, Министарски савет КЈ 138, несређена грађа); такође: В.Х. Даватц, *Годы...*, с. 69.

⁴⁰ Л. Спасов, *Врангеловата армия в България...*, с. 132.

⁴¹ Детаљније: В.Х. Даватц, *Годы...*, с. 145 – 147.

Преговори о евакуацији руских избеглица у Краљевину СХС

Врховни командант руских снага у Константинопољу одаслао је молбе за помоћ и прихват јединица своје армије, поред Београда и Софије, и Чехословачкој, Мађарској, Грузији, Јапану, па чак и старешинама светогорских манастира. Све у свему, осим две поменуте владе, није добио задовољавајуће одговоре. Можемо замислити и закључити колико је био тежак положај у коме се налазио Врангел, када се обратио далеком Токију и духовницима, махом грчких православних манастира на Светој Гори.

Почетком априла 1921. године, генерал Врангел је упутио званичан захтев скупштинама Краљевине СХС и Бугарске са молбом о прихвату јединица Руске армије које су стациониране у околним логорима некадашње престонице Византијског царства. У Београд и Софију упућене су и специјалне мисије на челу са начелником штаба Руске армије, генералом П. Н. Шатиловом, уз двојицу помоћника: кнеза Н. Н. Љвова и А. С. Хрипунова.

Већ, 13. априла 1921. године, Врангелова делегација је имала званичне сусрете са председником владе Николом Пашићем и регентом Александром Карађорђевићем у Београду. Добио је пуну подршку монарха и владе Краљевине СХС, који су изашли у сусрет свим његовим молбама и прихватили не само цивилне избеглице, већ и војне трупе, тзв. „врангеловце“. Водеће личности југословенске краљевине одлучују да прихвате Врангелове јединице, али због саме лоше економске ситуације Краљевине, уз одговарајуће финансијске уступке.⁴² Југословенски регент Александар и премијер Пашић прихватају укупно око 12.000 руских војника, који би се издржавали од сопственог рада на изградњи путева по земљи и као погранична стража на местима где је најпотребније људство. Услед тешког економског положаја, југословенска краљевина је захтевала и извесне финансијске гаранције. Наравно то није одмах прихваћено, али услед немогућности избора, сакупљани су прилози из читаве „Заграничне Русије“.⁴³ У прикупљање средстава су, поред Врангела, укључени и Руски

⁴² Чињеница да је Краљевина СХС већ до тог периода примила 30.000 избеглица из Русије, а буџет земље је већ премашивао сопствене могућности.

⁴³ В. Х. Даватц, Годы..., с. 137. „Загранична или Зарубежна Русија“ односи се на руску антибољшевичку Белу дијаспору, њене институције и организације које су формиране након руског Грађанског рата током 1920их година. Генерал Врангел био најважнија војна личност руског Заграничја. У том смислу Краљевина СХС је представљала само руски део овог имагинарног простора, али ипак, на истакнутом избегличком месту са седиштима војне и црквене руске избегличке организације у Сремским Карловцима.

савет, ЗЕМГОР – избегличка хуманитарна организација, разне избегличке установе и руски посланик у Константинопољу, А. А. Њератов.⁴⁴ Средства су прикупљена. Некадашњи посланик у САД, Б. А. Бехметјев, послао је 400.000 долара у Краљевину СХС.⁴⁵

Пресељење Врангелових јединица у Краљевину СХС

Пресељавање војних ешалона из Константинопоља у Краљевину СХС започело је 1. јуна 1921. године, а у потпуности завршено 17. новембра 1921. године. Након што је испратио скоро све јединице са мореуза на Балкан, генерал Врангел је преко Краљевине Бугарске стигао у Краљевину СХС.⁴⁶ Укрцавање војника из Антантиног Константинопоља ка балканским словенским земљама је већ увелико почело, када је посланик В. Н. Штрандтман, 21. јуна 1921. године јавио генералу Врангелу да су преговори успешно завршени, а проблем Министарства војног и морнарице успешно регулисани.⁴⁷

Слика 5 Отъезд первого эшелона кавалерии в Сербию 1921. (Одлазак првог коњичког ешалона у Србију. Већина избеглица из Русије нису ни znale да је створена Краљевина СХС, говорили су да одлазе у Србију.)

⁴⁴ В. Х. Даватц, Годы..., с. 138.

⁴⁵ В. Х. Даватц, Годы..., с. 137 – 138.

⁴⁶ В. Х. Даватц, Годы..., с. 147.

⁴⁷ Наиме, Министар војни и морнарице је страховао од инфилтрације бољшевичких агената у јединице руске армије. Њихов задатак је био да прихвате 5000 руских војника у своје редове. Л. К. Шкаренков. *Агония белой эмиграции...*, с. 37. Сличан случај дешавао се и са Министром саобраћаја који је изразио сумњу у способност и искуство руских војника и козака, па чак и у способности војно-техничких специјалиста, за изградњу друмских и железничких саобраћајница, поткрепљујући своју сумњу уверењем јавног мњења да руску армију чине „аристократе“ и „људи у белим рукавицама“. Министарство саобраћаја добило је налог да прихвати у своје редове 7000. руских војника и козака. Јовановић, 152.

Дакле, Александар и Пашић су пристали да прихвате скоро 12.000 руских војника, с тим што је измењена њихова структура у запошљавању: око 9.000 људи упућено је Министарству саобраћаја на изградњу путева, док су њих 3.000 усмерени Министарству војске и морнарице, на рад у пограничној служби.⁴⁸ Инфраструктурно неповезана услед различитих историјских граница те тешко оштећени део предратне Србије, као и несигурне границе са скоро свим суседима, указују колико је радне снаге и енергије било потребно да би се пренебрегли изазови нове епохе и узајамна помоћ политичких вођа Краљевине и водећих људи руске избегличке екумене иза које стоји у самом врху Врангелова заштитничка сенка.

⁴⁸ Од Врангелових војника око 9.000 је примљено у Србију у контингентима, предвиђеним за мануелни рад, по захтеву Министарства саобраћаја и других министарстава, док је око 3.000 упућено у граничне јединице и царинике. Аврамовски, Живко, *Британци о Краљевини Југославији: Годишњи извештаји Британског посланства у Београду 1921 – 1938, књига I (1921 – 1930)*, Архив Југославије, Београд, 1986. Стр. 51.

Вести о генералу Врангелу у београдској штампи

Долазак генерала Петра Николајевича Врангела у Краљевину СХС изазвао је несумњиво много утисака у југословенској, а посебно београдској јавности, односно штампи. Присутност једне несумњиво најузвишеније личности руске емиграције у читавој екумени двадесетих година XX столећа, оправдано је привлачила пажњу тадашњих познатих југословенских листова. Како бисмо представили његово присуство у југословенској јавности, мораћемо се оријентисати искључиво на најтиражније листове, уређиване и штампане у Београду, да би веродостојно приказали шта је записано о човеку који је свој пут усмерио ка пријатељској земљи Србији односно Краљевини СХС, чији монарх и народ нису заборавили несебичну помоћ руског народа и цара који је стао у заштиту свог неупоредиво мањег и слабијег савезника без обзира на жртву.

Можда би се могло закључити и да је прихват више од 40.000 избеглица из некадашње велике савезнице Русије као заштитнице Србије био знак искрене наклоности и захвалности за подршку обнављању државности Србије, макар у правном континуитету. Несумњива је и широка културна помоћ руске елите и снажне средње класе као окосница старе руске царске интелигенције која је попунила празна места на универзитетима, институтима, школама, и многим другим јавним институцијама у новој краљевини. Образовани чиновници, учитељи, професори, лекари учествовали су активно, а многи су дали и своје животе за одбрану отаџбине – на Церу, Колубари, током повлачења српске војске преко Албаније, на Кајмакчалану и другим местима велике голготе српског народа у Првом светском рату (1914-1918).

Политика

Политика је српски и југословенски лист који баштини традицију дужу од једног века, штампан је током читавог прошлог века до данас осим периода окупације, од 1915. до 1918, и од 1941. до 1944. године. Оснивач листа био је Владислав Рибникар уз помоћ брата Дарка Рибникара. Овај лист увек је пратио дешавања и културне појаве код нас и у свету. Први број је објављен 12. јануара 1904. године. Од оснивања *Политика* има

дописнике и из иностранства. У листу су сарађивали готово сви југословенски књижевници, јавни и научни радници.⁴⁹

Долазак генерала Петра Николајевича Врангела као најзначајније личности руске цивилне и војне емиграције, забележено је и у ступцима најтиражнијег српског и југословенског листа *Политика*. У овом листу је, као и у свим београдским листовима генерал Врангел најчешће титулисан као Главкомандујући.

Прве вести о сарадњи генерала Врангела и Краљевине СХС објављене су у *Политици* средином априла 1921. године. Са поднасловом „Судбина Врангелова“, на трећој страни *Политике* од 15. априла 1921. године, пише: „У Београду се већ неколико дана бави мисија послата од стране ђенерала Врангела, да код наше владе подејствује да се један део Врангелове армије прими на нашу територију. Шеф те мисије ђенерал г. Шатилов, био је јуче тога ради код г. Пашића, председника министарског савета. Руско – српски комитет молио је такође владу да прими руске војнике, који се сада налазе у очајном стању у околини Цариграда. Влада није донела још никаку одлуку, али изгледа склона да, на неки начин, прихвати молбу ђенерала Врангела“.⁵⁰ Следећег дана, *Политика* доноси мали чланак – „Остаци Врангелове армије“: „У обавештеним круговима се говори да је мисија ђенерала Врангела, молила да наша влада прими 25.000 војника из бивше Врангелове армије. За сада се у Министарству војном разматра да ли ће се моћи примити и сместити у пограничним крајевима 10.000 козака“.⁵¹

Притисак владе у Паризу на Врангела и његове јединице додатно је утицао на убрзавање одлуке о евакуисању делова јединица армије у Бугарску и југословенску краљевину. Преговори са владом Краљевине СХС дали су резултате и Краљевина је прихватила молбе за прихват армије и штаба генерала Врангела. Нешто више од месец дана после првих најава, *Политика* на трећој страни доноси чланак под насловом „Ђенерал Врангел у Београду“: „Руски ђенерал Врангел доћи ће крајем идуће недеље са својим штабом у Београд. Он ће се стално настанити у Карловцима. Око пет хиљада Врангелових војника биће запослено на оправци железничке пруге од Београда до Ђевђелије“. Приликом преговора Врангелових изасланика и владе Краљевине СХС

⁴⁹ Дигиталне копије издања листа *Политика* од 1904 до 1941. године доступна су у Дигиталној библиотеци Народне библиотеке Србије. <https://digitalna.nb.rs/sf/NBS/novine/politika> (12 јул 2020)

⁵⁰ Судбина Врангелова, *Политика*, 15. април 1921.

⁵¹ Остаци Врангелове армије, *Политика*, 16. април 1921.

помињани су Сремски Карловци као место пребивалишта руског врховног команданта.⁵²

Политика је 3. јуна 1921. известила о „доласку Врангеловаца“ у Краљевину СХС: „Око двеста педесет лица, чланова Врангеловог штаба и његове бивше владе кренуло је из Цариграда за Србију. Они су већ допутовали у Солун и одмах ће продужити пут даље. Крушевац, Крагујевац и Карловци одређени су за стално боравиште ових избеглица. Ђенерал Врангел са једном групом из свог штаба настаниће се у Каменици код Новог Сада. Сем тога око три хиљаде руских војника, који ће бити ангажовани за поправку пруге Београд – Ђевђелија стигли су већ на нашу границу где имају да издрже карантин и буду разоружани“.⁵³ Дакле, јасно је назначено и објашњено да ће три хиљаде руских војника, који су тренутно у карантину у Ђевђелији, ради разоружања и здравствених прегледа, радити на поправљању пруге од граничног прелаза са Грчком до престонице Београда. Истовремено, очекиван је и долазак двеста педесет чланова Врангеловог штаба (они су у том тренутку у грчкој луци Солун) који ће бити стационирани у Крушевцу, Крагујевцу и Сремским Карловцима.

Руски врховни штаб генерала Врангела, стигао је у Београд средином јуна 1921. године. *Политика* је 13. јуна објавила чланак под насловом „Штаб ђенерала Врангела“: „Синоћ је стигао у Београд штаб ђенерала Врангела. Око двеста официра биће распоређено у Карловцима. Ђенерал Врангел остао је још неко време у Цариграду са оперативним одељењем свога ђенералштаба“.⁵⁴

Следеће, 1922. године, највећи део јединица руске армије је пресељен је у Краљевину СХС из логора око Константинопоља. *Политика* је пратила јачање притисака владе у Паризу (посредно и Лондона) на генерала Врангела, као и притиске кемалистичке владе у Анкари, да се руске избеглице евакуишу из Турске. *Политика* је 10. јануара 1922. објавила извештај из Париза у којем је истакнуто следеће: „Службено јављају из Цариграда да је штаб Врангелове армије добио налог од турских власти да до краја јануара напусти Турску. Због те наредбе велики део Врангелове војске кренуо је већ за Бугарску. Други, мањи део укрцао се прекјуче и кренуо се натраг у Одесу. Врангел и његов штаб напустиће такође Цариград и отићи ће у Варну“.⁵⁵

⁵² Ђенерал Врангел у Београду, *Политика*, 24. мај 1921.

⁵³ Долазак Врангеловаца, *Политика*, 5. јун 1921.

⁵⁴ Штаб ђенерала Врангела, *Политика*, 13. јун 1921.

⁵⁵ Врангелова војска, *Политика*, 10. јануар 1922.

Политика сугерише не само ултимативне притиске влада у Паризу, Лондону и Анкари око евакуације армије, него и наговештава Врангелов скори долазак у југословенску краљевину. Непуна два месеца касније, 2. марта, *Политика* је обавестила југословенску јавност да је „Врангел у Београду“: „Јуче у 3 и по часа по подне допутовао је из Цариграда, преко Галипоља и Солуна, у Београд ђенерал Врангел, некадањи врховни командант руских војних снага, које су као што је познато скоро пуну годину дана, врло успешно водиле борбу против бољшевика. На перону београдске железничке станице ђенерала Врангела кога прате на путу само његов секретар и његов ађутант дочекали су сви званични представници руских избеглица у Београду и цео његов армијски штаб, који је као што је познато још пре два месеца дошао у нашу земљу и настанио се у Сремским Карловцима. Ту на перону предали су они ђенералу неколико лепих букета цвећа. Пред станицом дочекала је генерала огромна маса избеглица београдске и земунске избегличке колоније и приредила му срдачне манифестације. Ђенерал Врангел одвезао се са станице у руско посланство где је и одсео. Неколико тренутака доцније, цела она маса дошла је са станице пред посланство и ту поново приредила овације ђенералу. Ђенерал Врангел задржаће се у Београду само неколико дана а потом ће отићи у свој штаб у Карловце.“⁵⁶

Постигнути договор генерала Врангела и југословенске владе успешно је реализован. Очекивани долазак најважније фигуре руске емигрантске екумене био је имплементиран у реалности. Београд је прихватио и последње остатке Руске армије из галипољског логора. *Политика* је вешћу од 2. марта потврдила да ће Главнокомандујући бити стационаран у Сремским Карловцима, а не у Сремској Каменици (како је у овом листу најављено 5. јуна 1921. године), чиме су све спекулације о Врангеловом трајнијем боравку у Београду отклоњене.⁵⁷

Три дана касније, *Политика* је објавила извештај о посети генерала Врангела председнику дома Народне скупштине Краљевине СХС, др Ивану Рибару. У чланку је истакнуто следеће: „Ђенерал Врангел посетио је јуче по подне председника Народне скупштине др Ивана Рибара. Ђенерал Врангел искористио је и ову прилику да и преко др И. Рибара изрази своју велику захвалност српском народу за племенити и братски пријем руских избеглица (...) Исто тако ђенерал Врангел непоколебиво верује у велику

⁵⁶ Врангел у Београду, *Политика*, 2. март 1922.

⁵⁷ Извештачи листа *Време* су крајем фебруара 1922. износили информације да ће Врангел боравити у Новом Футогу или Србобрану као гост породице Дунђерски. Видети: *Време*, 26. фебруар 1922.

улогу Словена при чему ће обновљена Русија и снажна Југославија имати велику улогу“.⁵⁸ Дакле, и овде генерал Врангел истиче пред председником Дома скупштине Краљевине СХС „захвалност српском народу за племенити и братски пријем руских избеглица“, али и панславизам између будуће „обновљене Русије“ и „снажне“ Југославије.

Трећег дана боравка у Београду, дакле 3. марта 1922. године, генерал Врангел је у Руском посланству одржао конференцију за представнике домаће и иностране штампе. О томе су детаљне извештаје објавили престонички листови: *Време*, *Политика*, *Самоуправа* и *Ново време*. У чланку објављеном у листу *Политика* истакнуто је следеће: „Са неколико узбудљивих речи ђенерал, доскора врховни заповедник једне храбре армије, сада, како сам каже, избеглица, који трпељиво дели судбину свог народа, поздравио је новинаре истичући одмах братску племенитост српског народа, који је још од првих дана Голготе Велике Русије, предано и са пуно братске љубави и пожртвовања потрчао да први прихвати страдалнике (...) Говорећи даље о избеглицама ђенерал Врангел је рекао да је он испратио из Цариграда и последњи контигент њих. Око 140.000 људи, жена и деце (међу њима 50.000 војника) упутио је он у све државе које су му понудиле гостопримство. Упутио је пре свега у Србију, која се, рекао је он, и ако има у свом крилу највећи број Руса, прва понудила да им буде друга мајка. (...) Опраштајући се са новинарима ђенерал, који већ кроз два три дана напушта нашу престоницу, умолио их је да у име свих избеглица и у име његово, изразе осећаје њихове захвалности и оданости према Српском Народу који им је једини остао до краја пријатељ“.⁵⁹ Свој боравак у престоници Краљевине СХС, генерал Врангел овековечио је конференцијом на којој је желео да јавности укаже на све тешкоће емиграције из Русије и њега као појединца у избегличком свету. Захвалност руског генерала „Српском Народу“ за прихват избеглица и гостопримство указивала је да и он и десетине хиљада руских избеглица виде искључиво Србију и српски народ као ратног савезника. То се може сматрати и последицом чињенице да је највећи број руских колонија био на територији некадашње Краљевине Србије, односно у источном делу Краљевине СХС.⁶⁰

⁵⁸ Генерал Врангел код др. Рибара, *Политика*, 5. март 1922.

⁵⁹ Врангелове изјаве, *Политика*, 4. март 1922.

⁶⁰ Према речима из разговора са потомком руске емиграције из Новог Сада, инжењером Алексејем Арсењевим, Руси су говорили да одлазе у Србију, односно многи нису ни знали да је створена југословенска краљевина.

Следеће што је *Политика* пренела 9. марта 1922. године југословенској публици је реакција енглеског парламента на Врангелов боравак и активност у Краљевини СХС,⁶¹ односно преношење одговора југословенског Пресбириа⁶² у саопштењу из претходног дана, 8. марта: „Бављењу генерала Врангела у Престоници приписује страна штампа значај који оно нема. Руски генерал дошао је у нашу земљу да ужива пуно наше гостопримство, као што су га, уосталом, уживали и други Руси, па и Троцки за време царске владе. Приписивати, према томе, бављењу генерала Врангела неки војно-политички значај савршено је неосновано“.⁶³ Само два дана касније, супротно ранијим најавама, *Политика* је известила јавност да је генерал Врангел одлучио да се трајно настани у Београду: „Генерал Врангел изабрао је своје стално боравиште Београд. Он је већ закупио на Топчидерском Брду једну вилу у коју ће прећи из вароши чим се буде вратио из Сремских Карловаца, куда намерава да оде и посети свој штаб“.⁶⁴

Међутим, Врангелов боравак у југословенској престоници наилазио је на сумњичавост и отпор и у његовој некадашњој домовини. *Политика* је 15. марта објавила вест о званичним протестима совјетских власти против наводних припрема за нову антисовјетску војну акцију: „Совјетска влада протестује у једној ноти упућеној пољској влади против припрема за пољску офанзиву против Русије (из немачких извора). *Известија* су упозоравала на припрему новог антисовјетског напада, уз учешће балтичких држава, Петљуриних јединица из Пољске и Врангелових трупа са Балкана“.⁶⁵

Поред већине југословенских листова, и *Политика* је ускоро пренела детаље у вези са питањима посланика Земљорадничке странке, др Милоша Московљевића,

⁶¹ Енглези о генералу Врангелу, *Радикал*, 8 март 1922. стр 3.: „Дејли Њуз од 3. марта саопштава извештај свог кореспондента из Београда: Синоћ из Цариграда допутовао генерал Врангел. На станици је дочекан од представника владе и целе руске колоније (...) Исти лист објављује након недељу дана текст под насловом “Енглези о руским избеглицама“, са новим написима из Дејли Њуза: „Капетан Вејвуд Бен скренуо је пажњу на тврђење кореспондента Дејли Њуза из Ниша да генерал Врангел организује нову војску за офанзиву против Русије. Он не жели да се новац за избеглице употреби за потпомагање беле војске. Посланик Кенворти каже да је дознао да се Врангел споразумео с европским силама о транспорту његове војске на обале Црног Мора“. Бобан Ђурић, *Из живота руског Београда*, Београд: *Филолошки факултет у Београду*, 2011, стр. 14-15.

⁶² Одељење за штампу Министарства спољних послова.

⁶³ Врангел у Београду, *Политика*, 9. март 1922.

Троцки је кратко време боравио у Београду 1910. године.

⁶⁴ Генерал Врангел, *Политика*, 11. март 1922.

⁶⁵ Совјети протестују, *Политика*, 15. март 1922.

Министарству спољних послова, о боравку Врангела у Београду и наводним Врангеловим војним акцијама, које припрема у Краљевини СХС.⁶⁶

Одговоре на оптужбе земљорадничког посланика, изнео је 21. марта 1922. године на скупштинској седници министар спољних послова Момчило Нинчић. *Политика* је детаљно известила о овој расправи у парламенту Краљевине СХС: „(...) Према томе ђенерал Врангел је овде само једна избеглица, једна отмена избеглица, али он ужива гостопримство онако исто и под истим онаквим условима, као и сви други Руси. // Ми нисмо ђенерала Врангела признали као шефа руске владе ни онда када је на челу својих победоносних трупа ишао на Москву, према томе је искључено да му се сада може давати било какав политички значај. У свим тим експедицијама војним које су вођене против Русије, наше владе одржавале су стриктну неутралност. Ми нисмо помагали ни једну од тих експедиција, јер нисмо хтели да помажемо да једни Руси убијају друге. Све те експедиције ми смо сматрали као грађански рат у који ми нисмо имали права да се мешамо. // Када ствар тако стоји, онда је потпуно искључено да ми можемо допустити да се на нашој територији спрема каква акција против садашње Русије. Таква акција, припремана на нашој територији и покренута са наше земље, значила би доиста рат са Русијом, а наш народ никада не би могао допустити да ми водимо рат против Русије, макар њоме у овом тренутку управљали и бољшевици // (...) Московљевић одговара: „Ако министар спољних послова и влада не знају шта се дешава овде позади

⁶⁶ „И поред тога што је са званичне стране издат коминике, да бављење ђенерала Врангела нема земљораднички посланик г. М. Московљевић упутио је питање на министра спољних послова у коме тражи ова обавештења:

1. Је ли вам познато ко је барон Врангел и да ли њега наша Влада признаје као шефа руске владе и главног команданта руске војске?
2. Ако га не признаје, како он може имати свога војног агента и свога помоћника у Београду, који управљају судбином руских избеглица и имају утицај на „Државну комисију“, која је наша установа за помоћ руским избеглицама?
3. Да ли вам је познато да је седиште тзв. Руског савета при Главнокомандујућем Руске Војске у Софији, а његов духовни центар у Берлину, док је сам „Главнокомандујући Руске Војске“ у Београду, као и да је члан тога савета од стране избеглица у Југославији П. В. Скаржински заједно са још двојицом представника барона Врангела био на чувеном монархистичком конгресу у Рајхеналу прошле године, који је донео одлуку да изврши рестаурацију оборених монархија и да се бори за уништење свих послератних уговора, у којима је наша земља толико заинтересована?
4. Да ли је наша земља у ратном стању са Русијом? Одкад и због чега?
5. Ако није знате ли да се врши пописивање избеглица и све друге припреме за оружану акцију против Русије са наше територије?
6. Је ли вам познато каквим су све гоњењима изложени сви они Руси који не желе да буду оруђе за авантуристичке прохтеве барона Врангела и његових помоћника?
7. Ако то не одобравате, мислите ли ради заштите наших животних односа са демократском Русијом предузети да се стане на пут тровању наше средине од стране последњих остатака једног мрачног доба руске историје, баш у време кад бољшевизам преживљује последње дане и рађа се нова Русија.

О ђенералу Врангелу, *Политика*, 14. март 1922.

Врангела и целе његове дружине, онда је то жалосно, а ако знају и неће да кажу, онда они земљу увлаче у једну врло опасну авантуру. Наша јавност врло је мало упозната са оним што се дешава на нашој територији. Она царистичка Русија која је уништена за увек у Русији, продужује свој живот на територији Југославије“.⁶⁷

Само недељу дана касније, 28. марта 1922. године, *Политика* је на насловној страни објавила текст под насловом: „Руси германофили у нашој земљи“. Најтиражнији београдски лист пренео је да немачки и пољски листови пишу о „зидању“ нове руске монархије уз помоћ немачких цариста. На челу те нове монархистичке Русије налазио би се генерал Врангел, уз пуну подршку Краљевине СХС. Наставак овог чланка објављен је наредног дана и у њему је истакнуто да у Краљевини СХС сигурно има избеглица који су „монархисти – германофили“, али да се међу њих не може убројати и генерал Врангел: „Неоспоран је факат да ми у нашој земљи имамо огромну већину монархиста-германофила, јер треба знати да је одлука главне руске монархистичке партије: да буде германофилска. (...) Најзад, у нашој средини од скора се налази и генерал Врангел, шеф руских избеглица. Многима се намеће питање: да није и он наклоњен овој групи? По нашем сазнању са њиме није тај случај. Генерал Врангел је потпуно коректан и исправан у сваком погледу. Он је наш велики пријатељ и антантофил. Држи се изван и изнад партија. Он мисли, верујемо у то, на обнављање велике, моћне, препорођене Русије – о којој и ми сви толико сањамо“.⁶⁸

У таквим околностима не треба да чуди што је *Политика* 6. априла објавила вест да се генерал Врангел ипак неће задржати у Београду, већ да ће остати у Сремским Карловцима, где ће му се ускоро придружити и шеф генералштаба Руске армије у егзилу и породица.⁶⁹

Политика је наставила да преноси ставове иностране штампе о Врангелу и његовом боравку у Краљевини СХС, али и о његовим везама са другим балканским државама. Берлински листови су, на пример, извештавали о наводном тајном уговору између Врангела и румунске владе, по којем се Врангел обавезао да призна Бесарабију као румунску, а румунска влада, са своје стране, да Врангелову војску помогне животним намирницама и санитетским материјалом.⁷⁰

⁶⁷ Изјаве г. Нинчића, *Политика*, 22. март 1922.

⁶⁸ Руси германофили у Београду, *Политика*, 29. март 1922.

⁶⁹ Генерал Врангел, *Политика*, 6. април 1922.

⁷⁰ Румунија за Врангела?, *Политика*, 10. април 1922.

Занимање домаће и иностране јавности за генерала Врангела било је повод за посету *Политикиног* новинара Сремским Карловцима 11. априла 1922. године. Генерал Врангел га је дочекао у привременом смештају у карловачкој градској болници, где је првобитно живео до уселавања у зграду са породицом у Стратимировићевој улици бр. 19-21. Посета је детаљно описана у тексту објављеном 13. априла. Новинар се осврнуо укратко на генералов положај, али и на кампању која се води против њега, махом од прокомунистичких и левичарских листова из Париза, Берлина, Беча и других европских центара. Упитан за однос према руским германофилима, Врангел је одговорио: “Што се тиче германофилских симпатија које придају мени и мојим бившим ратним друговима, ствар је исто тако нелепа, као и покушаји да се у моме раду овде виде неке војне припреме. Ми који смо се четири године борили против бољшевика, ми који смо гледали распад старе руске армије и Велике Русије, не можемо заборавити да је све то дело Немачке, која и сада пружа московским тиранима најјачу помоћ. Сви покушаји да се армији припишу уско-партијске или германофилске симпатије, долазе баш од оних истих московских властодржаца и њихових немачких пријатеља, који врло добро осећају национални значај нашег рада”.⁷¹

У време када су ове вести објављиване, тачније од 10. априла до 19. маја 1922. године, одржавана је Европска економска конференција у Ђенови. На овом скупу је први пут званично учествовала и совјетска делегација. Теме везане за генерала Врангела и питање статуса руске емиграције биле су и овде врло актуелне. Совјетски представник Георгиј Васиљевич Чичерин дао је изјаву новинару *Политике*, Андри Милосављевићу: „Сад бисмо били срећни да ступимо у односе са Србима, који не би требали да окрећу леђа Русији ни да одржавају везе са царистичким елементима који код вас припремају напад на Совјетску Русију“. Чичерин је оставио изванредан утисак на новинара *Политике*, који је забележио и следеће: „Пошто ми је издиктовао ову изјаву, Чичерин се, у даљем разговору, показао као велики познавалац наше историје, из које су му чак и многи детаљи познати”.⁷² С друге стране, *Политика* је известила и о Чичериновим

⁷¹ Код генерала Врангела, *Политика*, 13. април 1922.

Иначе, генерал Врангел је био кратко време прикључио украјинском националисту Павлу Скоропадском. Међутим, када је схватио да овај опстаје само захваљујући немачкој инфузији, напустио је Кијев и придружио се Дењикиновим снагама у Јекатеринодару (данас Краснодар). У прилог томе говори и чињеница да Врангел није хтео да остане у редовима кијевског прогерманског марионетског режима. Као што се убрзо срушило Немачко царство, под теретом рата, тако је и Скоропадски изгубио кључну подршку Берлина и контролу над Украјином. Затим су уследила препуцавања совјетске и југословенске стране око улоге генерала Врангела у Краљевини СХС.

⁷² Признање Совјета, *Политика*, 10. април 1922.

везама са делегацијом црногорских сепаратистичких представника, који би били нека врста противтеже Врангеловим снагама у Краљевини СХС.⁷³

У листу *Политика* је 4. маја 1922. године објављена и Чичеринова званична изјава о наводним споразумима између генерала Врангела са представницима Румуније и Краљевине СХС. *Политика* је пренела следеће: „Руска делегација, даље, не може прећи ћутке преко информација коју има о споразумима закљученим између ђенерала Врангела и представника Румуније и Југославије, којим се иде на то да се спреми офанзива против украјинске републике и изазову најкрвавија непријатељства“.⁷⁴ Сутрадан, 5. маја, *Политика* је известила да је председник југословенске делегације на конференцији у Ђенови, др Коста Кумануди, одговорио представнику совјетске делегације и да је, између осталог, у одговору истакао: „Што се тиче Врангела, као и других руских избеглица, југословенски народ није могао да им одбије гостопримство и на против, он их је примио са истим осећајима љубави и солидарности као и сву другу руску браћу без обзира на политичко опредељење, присталице грађанских странака као и бољшевице“. У истом броју објављен је и извештај о ставовима италијанске и француске прокомунистичке штампе о положају генерала Врангела у југословенској краљевини: „Овдашњи комунистички лист *Роте Фане* доноси открића о неком тобожњем споразуму између ђенерала Врангела и наше краљевине. Лист износи како ђенерал Врангел врши попис и регрутацију свију Руса који живе у Југославији. // Из Париза јављају да је *Иманите* такође објавила открића о споразуму између Румуније, Југославије и ђенерала Врангела у случају напада на бољшевичку Русију. Чак је, вели тај бољшевички орган у Паризу, утврђен и правац напада удружених армија. Нападаће се јужно од румунских Карпата“.⁷⁵

Дакле, комунистички листови у Бечу и Паризу су указивали на мобилизационе капацитете Југославије и Румуније, које би на челу са Врангеловим снагама, могле да нападну Совјетски Савез из правца румунских Карпата (тзв. „јужни бок“ СССРа). *Политика* је овим јасно назначила опасности париских и бечких комунистичких листова, који су се потрудили да укажу и истакну опасност југословенске и румунске владе, које у садејству са генералом Врангелом спремају оружану акцију против Совјетског Савеза, и приказују да ће и сам правац будућег заједничког напада бити

⁷³ Чичерин према нама, *Политика*, 25. април 1922.

⁷⁴ Чичерин и Југославија, *Политика*, 4. мај 1922.

⁷⁵ Наш одговор Чичерину, *Политика*, 5. мај 1922.

према Украјини. Став Москве је, дакле, био врло непријатељски и категорички противан боравку генерала Врангела у Краљевини СХС. То само значи да је совјетски представник био неискрен према новинару *Политике* Милосављевићу и да заправо Москва није могла или није ни хтела суштински да пређе преко тога да њихов непријатељ борави у Србији, ратној савезници из Великог рата, односно њеној наследници Краљевини СХС.

Свакако да је било и у југословенској краљевини листова који нису били наклоњени генералу Врангелу. Један од таквих био је лист коалиције Хрватског блока Стјепана Радића, *Хрват. Политика* је своје читаоце обавештавала о ставовима „радићеваца“: „Он лаже, (мисли се на југосл. представника у Ђенови, др Косту Куманудија, прим. аут.) кад приказује поступак владе према Врангелу и његовој распуштеној војсци као једноставно гостопримство. И нипошто то није једноставно гостопримство, него је подржавање Русији једне непријатељске банде која се шета по нашим крајевима потпуно оружана и организована. Та банда је увек спремна на миг да маршира...“.⁷⁶ Засигурно да ни *Политика* није остала дужна у своме одговору, али политички вођа Хрвата је и надаље, све до кулминације сукоба у српско-хрватским односима 1928. године, на разне начине покушавао да искористи руског генерала у настојању да ојача свој и ослаби положај владе у Београду.

Политика је 13. маја 1922. године известила о изјави високог британског званичника у Доњем дому Парламента, у којој је истакнуто да је: „британска влада обратила своју пажњу, поводом писања енглеске штампе о томе, на акцију генерала Врангела у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, Румунији и Бугарској, међутим информације које је британска влада добила од својих представника у тим земљама не потврђују те вести“.⁷⁷ Закључује се да је британска штампа толико била заокупирана боравком Врангела на Балкану, да је влада у Лондону морала да реагује и потврди да су инсинуације на рачун бившег Главнокомандујућег Руске армије на Криму нетачне.

Последњи извештаји о току Ђеновљанске конференције у листу *Политика* били су везани за хапшења „врангеловаца“, спроведена 14. и 17. маја 1922. године. Заправо, реч је о хапшењима Врангелових официра, који су оптужени од бугарске владе за шпијунажу. Генералу Врангелу је претходно забрањен улаз у Бугарску. Читаву аферу

⁷⁶ Докле?... *Политика*, 10. Мај 1922.

⁷⁷ Врангел на Балкану, *Политика*, 13. мај 1922.

подстакли су бугарски комунисти, односно Москва, а завршила се падом владе Александра Стамболијског, када се ситуација у Бугарској смирила. Овај бугарски левичарски премијер антантофил завршио је као жртва атентата.

У наредним годинама *Политика* није спомињала генерала Врангела и његов емигрантски живот у Сремским Карловцима. Није се писало ни о његовом одласку из Краљевине СХС, најпре у Париз, а потом Брисел. Нису објављене информације о оснивању РОВС-а, као водеће организације руске војне емиграције на челу са генералом Врангелом. *Политика* је тек 23. априла 1927. године известила читаоце о Врангеловој посети Београду преко Будимпеште.⁷⁸ Заправо, Врангел је тада последњи пут боравио у Београду и Краљевини СХС. Годину дана након посете Београду, *Политика* је 25. априла 1928. године објавила вест из Париза да је генерал Врангел преминуо. Ова вест објављена је на осмој страници: „Јављају из Брисела да је јутрос у 10 часова умро руски генерал Врангел“.⁷⁹ Целокупан извештај је један скраћени панегирик Врангелу и фотографија у црној козачкој униформи, која је на неки начин и симбол последњег Главнокомандујућег руске армије на Криму.

У јесен наредне године, тачније 5. октобра 1929. *Политика* је објавила вест о преносу посмртних остатака генерала Врангела у југословенску краљевину.⁸⁰ Читаоци су сазнали да ће ковчег стићи до почивалишта уз свечану пратњу руских гардиста, југословенске војске, челника руских емигрантских организација и колонија, руског и српског свештенства. Свечани испраћај је подразумевао процесiju кроз Суботицу, Нови Сад и Сремске Карловце. Сутрадан, 6. октобра, ковчег са телом генерала Врангела похрањен је у цркви Свете Тројице на Ташмајдану. *Политика* је објавила чланак о сахрани на седмој страни: „У присуству Њ. Св. Патријарха, представника Њ. В. Краља, представника владе г. г. Хаџића и Узуновића, уз учешће више хиљада људи, сахрањен је јуче у Београду генерал Врангел. (...) На помену су чинодејствовали близу четрдесет свештеника, руских и наших, и два епископа, један руски епископ и епископ нишки г. Доситеј. Поворка која се на тргу образовала била је веома дуга. Било је у њој неколико хиљада људи, међу њима ученика и војника (...). *Политикин* извештај о преносу посмртних остатака и сахрани генерала Врангела, говори да је било много („више хиљада“) Београђана који су му одали почаст као „своме рођеном“.

⁷⁸ Пут генерала Врангела, *Политика*, 23 април 1927.

⁷⁹ Смрт генерала Врангела, *Политика*, 26. Април 1928.

⁸⁰ Пренос посмртних остатака генерала Врангела, *Политика*, 6. Октобар 1929.

Интересантно је, према мишљењу извештача *Политике*, да ниједан Рус није одржао говор на испраћају Главнокомандујућег Руске армије, већ су говорила „само два Србина“: Богомир Божић, у „име резервних официра и ратника“, и др Вук Бошковић, „у име Југословена питомаца у Русији“.⁸¹

У периоду од 1922. до смрти генерала Врангела 1928. године, *Политика* скоро да није давала никакве информације о делатности последњег руског антибољшевичког врховног команданта. Његова смрт и пренос посмртних остатака из Брисела у Београд нису сматрани ударним вестима.

Слика 11 *Политика*, 6. октобра 1929.

Слика 12 *Политика*, 7. октобра 1929.

⁸¹ Свечана сахрана генерала Врангела, *Политика*, 7. октобар 1929.

Време

Београдски лист *Време* покренут је 18. децембра 1921. вољом краља Александра Карађорђевића, а угашен војним атаком нацистичке Немачке на Краљевину Југославију 6. априла 1941. године. Имао је репутацију дворског и радикалног гласила у Краљевини СХС/Југославији. Главни и одговорни уредник био је Коста Луковић, док су међу главним уредницима били још Љуба Поповић, Михаило Живанчевић и Станислав Краков.

Пошто је лист *Време* основан крајем 1921. године, прва вест о генералу Врангелу објављена је тек 26. фебруара 1922. године, на другој страни: „За место боравка генерала Врангела који ових дана долази из Цариграда, прво су били одређени Сремски Карловци, затим Нови Футог, а сад се тврди да генерал неће отићи ни у прво ни у друго место, него да ће бити у Србобрану гост породице Дунђерски“.⁸² Два дана касније *Време* мало детаљније, а и тачније, обавештава јавност о генераловом доласку у Краљевину СХС: „У руском посланству очекује се долазак генерала Врангела, команданта кримске војске. Генерал долази из Цариграда лађом преко Солуна и остаће 4 дана у Београду ради подворења Краљу. Затим одлази у близину Карловаца, где му је одређено боравиште. Генерал Врангел ће с времена на време обилазити своје трупе расељене сада у Србији и Бугарској на радовима, грађењу друмова и трасирању пруга“.⁸³

Сам чин доласка генерала Врангела у Београд, у листу *Време* описан је нешто детаљније уз приложу фотографију у генераловој типичној черкеској козачкој униформи: „Јуче по подне око пет часова стигао је возом у Београд генерал Врангел, командант кримске војске, који преко Солуна долази из Цариграда. Како се није знао тачно час доласка, то је већ од 1 часа по подне станица била преплављена виђеним руским личностима и избеглицама које су дошле да поздраве свог генерала. // (...) На станици је био господин Страдман (овде се мисли на В. Н. Штрандтмана, прим. аут.), посланик г. Пељехин, више генерала и официра. Када је воз приспео, Руси су поздравили генерала са `Ура`, потом када је сишао са воза једна дама Русиња му је предала букет каранфила. Са генералом Врангелом дошао је његов секретар г. Котларевски, ађутант есаул Лахов (јесаул је козачки капетан, прим. аут.), ритмајстор г.

⁸² Генерал Врангел у Србобрану, *Време*, 26. фебруар 1922.

⁸³ Долазак генерала Врангела, *Време*, 28. Фебруар 1922.

Аремев, командант конвоја и десет козака. // Генерал Врангел одвезао се аутомобилом са станице право у руско посланство, поздрављен у путу од Руса“.⁸⁴

Време је 4. марта известило о пријему код генерала Врангела у руском посланству. „У току читавог дана, генерал Врангел је примао у руском посланству депутације и представнике разних руских корпорација из Београда и земље. Овдашње руско посланство било је препуно тих људи, који су се тискали у чекаоници и добијали ред да предаду своме генералу разне споменице“.⁸⁵ На следећој, трећој страни, новинар *Времена* представио је генералов кратки експозе са конференције за штампу: „У четри сата, генерал је примио представнике српске штампе. Захвалио се на братском дочеку, предусретљивости наших људи који су примили један део Русије у несрећном времену и рекао је, да ће још 1500 војника његових из Цариграда доћи ускоро у Србију, али ће се растурити на радовима. // (...) И ако је био аристократски уздржан, његове су очи играле, сјајиле, и није чудо што је био тако моћан до пре неки дан. Било ми је јасно тада, зашто је пола запада, веровало у њега до пре неки дан. (...)“.⁸⁶

Поред детаљног извештаја *Политике* о руском питању на скупштинској седници, одржаној 21. марта 1922. године, пише и *Време*. Међутим, за разлику од *Политике*, лист *Време* не износи оптужбе посланика Московљевића на рачун владе о руском питању и улози генерала Врангела у Краљевини, већ само одговор министра спољних послова Момчила Нинчића: „Сви подаци, које г. посланик наводи о раду једног дела руске емиграције код нас, нису ми позната. Али ово могу да изјавим, да ако постоји, да извесни чланови руске емиграције подлежу страном утицају и на тај начин спремају или врше неку акцију која би била уперена против интереса наше земље, могу да изјавим, да бисмо се ми противу тога најенергичније одупрли и предузели све мере, које нам интереси земље налажу“.⁸⁷

Попут извештаја *Политике*, 10. априла 1922. године и *Време* цитира извештај из Берлина о наводном споразуму генерала Врангела и Румуније.⁸⁸ У обе београдске редакције стигао је идентичан извештај из Берлина. *Време* преноси и текстове из комунистичких листова *Роте Фане* и *Иманите* о плановима за будући напад на СССР здружених румунско – југословенских снага под вођством руских генерала са

⁸⁴ Генерал Врангел у Београду, *Време*, 2. март 1922.

⁸⁵ Примања ко Врангела, *Време*, 4. март 1922.

⁸⁶ Исто.

⁸⁷ *Руско питање пред скупштином*, *Време*, 22. март 1922.

⁸⁸ Генерал Врангел и Румуни, *Време*, 10. април 1922.

Врангелом на челу. *Политика* је известила под насловом „Комунистички листови о нама“, а *Време* је овај извештај насловило „Бољшевичке интриге“, уз напомену: „Сличну изјаву о припремању Врангела, Југославије и Румуније дао је Чичерин дописнику *Берлинер Тагблата* у Ђенови“.⁸⁹

Уочи одржавања Ђеновске конференције у априлу 1922. године, у Београд је почетком марта стигао из Париза руски новинар и публициста Владимир Љвович Бурцев. Београдско *Време* преноси виђење руског уредника листа *Општи интерес (Общее дело)* из Париза: „Допутовао сам прво у Београд. Циљ је мога пута да се састанем са политичарима и да са њима говорим о Ђеновској конференцији (...) У своме листу и у неким француским листовима понављам увек своју реч: "Нема ниједне владе у Европи која би искрено желела да призна совјетску владу и која се не би радовала њеној пропасти" (...) Пред оваквом опасношћу пред Русијом остаје на бранику још њена емиграција. Руска војска са својим командантом Врангелом треба да постане центар и да прикупи око себе све антибољшевичке елементе. И ни један Рус који воли своју отаџбину и који зна да бољшевичка влада није ни национална ни спасоносна по земљу, неће признати ма какав споразум, који се спрема за Ђенову. Приближује се последњи час, када Европа треба да каже да ли жели Ускрс Русије или њену пропаст.“⁹⁰

Други интервју са Владимиром Бурцевом био је 19. марта исте године, где се руски уредник осврће на иступе у парламенту земљорадничког посланика М. Московљевића: „Ја сам стари руски револуционар који се целог живота борио за слободу руског народа. Иронија судбине је захтевала да најтежу борбу водим против револуције. // Мислим да није часно да се о ген. Врангелу, који је за време целог рата био првим борбеним редовима фронта против Немачке, каже да је реакционар и да сања о васпостављању царизма (...) Руска војска, и ако се не сматра ни од стране српске владе ни од стране генерала Врангела као оружана сила, ипак постоји као целина, која мора да буде спремна, не за рат са бољшевизмом, него да се врати у отаџбину када то буду захтевале прилике нове, консолидоване Русије“.⁹¹

Бурцев је руску војску у Краљевини СХС упоредио са српским добровољцима у Русији за време Великог рата: „Било је време када српска војска није имала свога територија. Као избеглица она се повукла на Крф. Кад је г. Пашић дошао у Русију и када је тражио

⁸⁹ Бољшевичке интриге, *Време*, 5. мај 1922.

⁹⁰ Код г. Бурцева, *Време*, 8. март 1922.

⁹¹ Ко је генерал Врангел, *Време*, 19. март 1922.

да се оснује српски добровољачки корпус, ја се сећам да смо га сви ми у том потпомагали. И онда није било ни једног Руса који је питао: каква је ово војска и како Русија може одобрити да се она организује на њеној територији“.⁹²

Током Ђеновске конференције, становиште представника совјетске дипломатије било је против југословенске краљевине која је угостила генерала Врангела и бројне руске монархисте. У том контексту је покушао да се распитује за црногорску делегацију. Лист *Време* објавио је 11. априла следећу вест: „Коресподент *Месађера* јавља да је Чичерин неколико пута питао Факту зашто није Црна Гора позвана на конференцију. Ово је питање очевидно уперено против Југославије за коју Чичерин тврди да помаже Врангела“.⁹³ *Време* је 19. априла пренело и вест о томе да је генералу Врангелу забрањен улазак у Бугарску: „*Асоцијетед прес* јавља да је бугарска влада забранила генералу Врангелу улазак у Бугарску, да тиме спречи евентуалне манифестације или несугласице са било којом државом“.⁹⁴

Иако сажетији од текста објављеног у листу *Политика*, чланак о одговору Косте Куманудија на замерке совјетске делегације у Ђенови због подршке Краљевине СХС генералу Врангелу, нашао се 5. маја 1922. под истим насловом: „Наш одговор Чичерину“, али на насловној страни листа *Време*, уз друге вести о току конференције у Италији.⁹⁵

Као и у *Политици*, наредних година генерал Врангел није био предмет интересовања редакције листа *Време*. У *Времену* је 25. априла 1928. објављено да из Париза стижу вести о погоршању здравственог стања руског команданта у Бриселу.⁹⁶ Већ сутрадан, 26. априла, *Време* на насловној страни објављује чланак под насловом „Смрт генерала Петра Врангела“. У тексту је могуће уочити нетачности: „рођен је био 1880“; „после неколико међународних потеза, он се повлачи 1919. у миран живот...“.⁹⁷ Међутим, упркос одређеним мањкавостима, текст се завршава указивањем на трагичну судбину генерала Врангела: „Али, баш у моменту када се било надати да ће његова акција васкрснути у свом старом стилу, долазе неке нове интернационалне промене, ствари

⁹² Исто.

⁹³ Чичерин против Југославије, *Време*, 11. април 1922.

⁹⁴ Генерал Врангел и Бугарска, *Време*, 19. април 1922.

⁹⁵ Наш одговор Чичерину, *Време*, 5. мај 1922.

⁹⁶ Генералу Врангелу је рђаво, *Време*, 25. април 1928.

⁹⁷ Рођен је 1878. године. Напустио је Русију 1919. године услед отвореног сукоба са Врховним командантом А. И. Дењикином, где одлази у Константинопољ и прати дешавања Грађанског рата у Русији.

крећу једним другим правцем и генерал Врангел је присиљен да своју војску распусти. (...) Он сам повлачи се у потпуни мир и бира за место свог боравка Брисел. Ту умире.⁹⁸

Време је 29. априла 1928. известило и о сахрани генерала Врангела: „Јављају из Брисела да је данас свечано сахрањен генерал Врангел у присуству његове жене, мајке, деце, руских генерала, војника и официра и велике масе света“ (...) Генерал Врангел је привремено сахрањен на гробљу бриселског предграђа Иксела, одакле ће доцније бити пренет у Београд“.⁹⁹ Опширан извештај објављен је и о испраћају генералових посмртних остатака у Београду: „Сутра у недељу 6. октобра сахраниће се, с поштовањем које се указује војводи, посмртни остаци бившег руског команданта трупа Јужне Русије. Погреб ће се извршити по распореду који је већ утврђен: Остаци заповедника беле војске почиваће у руској цркви на старом гробљу, под заставама растурених руских пукова“.¹⁰⁰

Лист се потрудио да извести о детаљима из Врангеловог живота, спомињући његове успомене написане у Сремским Карловцима: „Своје успомене, писане у Сремским Карловцима, завршене 30. децембра 1923, генерал Врангел завршава текстом француског радиограма који је примио од крстарице *Валдек Русо* са Црног мора...“.¹⁰¹

За разлику од *Политике*, која је описивала читав ток сахране генерала Врангела, *Време* је уместо тога описивало покојника, уз изношење занимљивих детаља, какав је, на пример, полагање грумена земље донетог из руског манастира на хумку. Истакнуто је и следеће: „До светлог тренутка васкрсења напаћене Мајке-Русије тело њеног великог сина – генерала Врангела, лежаће у српској земљи, ЈЕДИНОЈ НА ЗЕМАЉСКОЈ КУГЛИ, која је братски примила њега, носиоца руске националне идеје“.¹⁰²

Дворски лист *Време* извештавао је о генералу Врангелу у мањем обиму од старије и тиражније *Политике*. Глорификујући важност Врангелове улоге у догађајима из Великог и Грађанског рата, *Време* ипак ревносније стоји на страни Беле емиграције и Главнокомандујућег, од *Политике* и покушава да повеже српско – руско пријатељство и савезништво из рата, уз помоћ везивних постојаних чинилаца, попут словенства и православља.

⁹⁸ Смрт генерала Петра Врангела, *Време*, 26. април 1928.

⁹⁹ Сахрана генерала Врангела, *Време*, 29. април 1928.

¹⁰⁰ Сутра пре подне извршиће се свечана сахрана генерала Врангела, *Време*, 5. октобар 1929.

¹⁰¹ Исто.

¹⁰² Исто.

Слично случају са *Политикиним* извештајима, период након генераловог привременог доласка у Београд, аудијенције са југословенским политичким лидерима, конференције за штампу и други догађаји, попут питања места пребивалишта, ни београдски лист *Време* није испратио дешавања из живота генерала Врангела након Ђеновљанске конференције.

Италије

Конференцију највише преиспитивају италијанске владе. Иако се још не знају резултати секретне комисије говора, Конфуцију. Тиме се и министар кренути до италијанске владе. Иако је у своје време, кад је заједнички изврши бавезе. Иако је имала енцију у Ђеновљу на да Цориа и атра се као мје. Зато би, а промена у ји опет омогућава утицаја у

Генерал Врангел у Београду

Јуче по подне око 5 часова стигао је возом у Београд генерал Врангел, командант кримске војске, који преко Солуна долази из Цариграда. Како се није апао тачно час доласка, то је већ од 1 часа по подне станица била преплављена виђеним руским личностима и избеглицама које су дошле да поздраве свога генерала.

Генерал Врангел

Пот...

Берлин, листова, услед заједничког руског конфуцију. Тиме се и министар кренути до италијанске владе. Иако је у своје време, кад је заједнички изврши бавезе. Иако је имала енцију у Ђеновљу на да Цориа и атра се као мје. Зато би, а промена у ји опет омогућава утицаја у

Пуслими

Јуче по подне око 5 часова стигао је возом у Београд генерал Врангел, командант кримске војске, који преко Солуна долази из Цариграда. Како се није апао тачно час доласка, то је већ од 1 часа по подне станица била преплављена виђеним руским личностима и избеглицама које су дошле да поздраве свога генерала.

Академија у спомен генерала Врангела

Јуче по подне, у великој сали народног универзитета, одржан је један академија у спомен покојног генерала Врангела. Академију је отворио генерал г. Ед. претседник Савеза Руских Офицера у Краљевини С. Х. С. Он је уkratko ишло о његовом животу и заслугама у ратној кариери. То је једна од највећих заслуга које је генерал Врангел оставио за собом. Он је био један од највећих војних вођа у руској војсци. Он је био један од највећих војних вођа у руској војсци. Он је био један од највећих војних вођа у руској војсци.

Генерал Врангел

Сутра пре подне извршиће се свечана сахрана генерала Врангела

Сутра, у недељу 6. октобра сахране се, у позоришту, у извршиће се свечана сахрана генерала Врангела. Сахрана ће се извршити у позоришту у извршиће се свечана сахрана генерала Врангела. Сахрана ће се извршити у позоришту у извршиће се свечана сахрана генерала Врангела.

Успадарба на нашу војску. Сахрана ће се извршити у позоришту у извршиће се свечана сахрана генерала Врангела. Сахрана ће се извршити у позоришту у извршиће се свечана сахрана генерала Врангела.

Последња извештај у Великој. Сахрана ће се извршити у позоришту у извршиће се свечана сахрана генерала Врангела. Сахрана ће се извршити у позоришту у извршиће се свечана сахрана генерала Врангела.

Слика 13, 14, 15 Чланци о генералу Врангелу у листу *Време*

Правда

Београдски дневни лист *Правда* основан је, као и лист *Политика*, након Мајског преврата и устоличења новог српског краља, Петра I Карађорђевића. Први број је из штампарије изашао 1. септембра 1904. године: „Појава једног таквог листа као што је *Правда* постала је неизбежна“.¹⁰³ Оснивач листа био је Павле Маринковић, а главни одговорни уредник Стеван Петровић. У Краљевини Србији овај лист је био орган напредњачке омладине, док се у Краљевини СХС/Југославији није политички декларисао. Излазио је свакодневно од 1904. до 1941. године. Поред општих вести, читаоци су обавештавани и о културним дешавањима.

Прве информације о доласку генерала Петра Николајевича Врангела у Краљевину објављене су у *Правди* 2. марта 1922. године. Реч је о Врангеловом приспећу у Београд и његовом свечаном дочеку: „Јуче по подне у 5 с. стигао је у Београд ђенерал Врангел са својим секретаром. На перону жел. станице дочекали су га посланик Штрандман са Врангеловим штабом.. Врангел је са станице отишао у руско посланство, где је одсео. (...) После неколико дана бављења у Београду генерал одлази у Ср. Карловце на стално бављење“.¹⁰⁴ Током наредна два дана у *Правди* су објављивана само кратка саопштења о Врангеловим посетама премијеру Пашићу и председнику Народне скупштине др Ивану Рибару: „Јуче је Пашић примио ђенерала Врангела и у разговору провео више од једног сата“,¹⁰⁵ и „Врангел је јуче посетио председника Рибара“.¹⁰⁶ Следећи извештај о генералу Врангелу изашао је 9. марта 1922. године. У *Правди* је цитиран званични одговор оптужбе стране штампе: „Бављењу генерала Врангела у престоници приписује страна штампа значај које оно нема (...)“.¹⁰⁷

Правда је средином марта 1922. године пренела извештај совјетског листа *Известија* у којем се наводи да се „Врангелова од Француза финансирана армија“ припрема за војне нападе „на Балкану, Петљура у средини између Пољске и Румуније и на северу балтичке државе“.¹⁰⁸ Совјетски лист овде спомиње генерала Врангела као савезника пољске владе и балтичких држава у њиховој будућој акцији против Совјетског Савеза.

¹⁰³ Појава „Правде“, *Правда*, 1. септембар 1904.

¹⁰⁴ Врангел у Београду, *Правда*, 2. март 1922.

¹⁰⁵ Врангел код Пашића, *Правда*, 3. март 1922.

¹⁰⁶ Врангел код Рибара, *Правда*, 4. март 1922.

¹⁰⁷ Врангел у Београду, *Правда*, 9. март 1922; Изјаве г. Нинчића, *Политика*, 22. март 1922.

¹⁰⁸ Протести Москве, *Правда*, 15. март 1922.

Правда је, слично као и листови *Политика* и *Време*, извештавала о полемици у Народној скупштини између посланика Московљевића и министра Нинчића о статусу генерала Врангела и његове војске у Краљевини СХС.¹⁰⁹ *Политика* је известила детаљније од *Времена* и *Правде*, јер је објавила и Московљевићеве тачке оптужбе на рачун владе Краљевине СХС о генералу Врангелу и Нинчићев одговор на седници Народне скупштине следећег дана. *Правда* је известила само да се „Московљевић није задовољио већ је изјавио да група Руса око Врангела ради и нешто спрема а жалосно је да о томе влада ништа не зна“.¹¹⁰

О делатности стране штампе и комунистичких активиста током априла и маја против Врангела и његове армије, *Правда* је забележила и вест из Париза, односно из француског парламента: „На питање комунисте Кашена да ли влада потпомаже Врангелов покушај да на Балкану покупи остатке његове армије, Поенкаре је одговорио да Француска влада неће предузети такву акцију без одобрења парламента и сената.“¹¹¹

Следећа вест о руском генералу стиже у редакцију *Правде* 9. априла, а тиче се Врангелове молбе бугарском министру спољних послова да добије дозволу за улазак у ту земљу.¹¹² Већ сутра су читаоци обавештени о протесту бугарских комуниста против генерала Врангела.¹¹³ Неколико дана касније, 16. априла, *Правда* извештава: „Дознајемо, да ће Врангел ускоро отићи у Бугарску.“¹¹⁴ Међутим, већ 21. априла стиже вест да је Врангел одложио свој пут у Бугарску, и да ће у Софију путовати након Ђеновске конференције, „пошто га је бугарска влада молила да за то време не долази“.¹¹⁵ *Правда* је детаљније писала и о новим протестима у Софији против Врангела: „Комесар за спољне послове украјинске совјетске републике упутио је бугарској влади ноту протестујући против акције бивших војника Врангелове армије који су нашли у Бугарској уточиште. У свом одговору, бугарска влада обраћа пажњу украјинској влади на чињеницу да су сви Врангелови војници који су примљени у Бугарску одмах разоружани.“¹¹⁶ Међутим, иако су разоружани приликом уласка у Бугарску, руски војници су сачували одређену количину војног материјала. Уследила је истрага бугарских власти, али је влада у Софији целу истрагу заташкала, а украјинску

¹⁰⁹ Рад Народне скупштине, Правда, 22. март 1922.

¹¹⁰ Исто.

¹¹¹ О Врангелу, Правда, 3. април 1922.

¹¹² Врангел у Бугарској, Правда, 9. април 1922.

¹¹³ Врангел и комунисти, Правда, 11. април 1922.

¹¹⁴ Пут Врангела, Правда, 16. април 1922.

¹¹⁵ Врангелов пут, Правда, 21. април 1922.

¹¹⁶ Протест због Врангела, Правда, 27. април 1922.

владу покушала да увери да су Врангелови војници у Бугарској под контролом и да је забринутост због могућности војних акција неоснована. Следећег месеца *Правда* је известила да је „Бугарска телеграфска агенција“ одговорила на Врангелов телеграм коминикеом у коме вели да је телеграм направио врло мучан утисак у Бугарској. Такође, даље се каже да су: „Врангелови официри и војници примљени искључиво као појединци, као избеглице. Они су ипак одржавали своје организације и тежили да постану држава у држави. Непобитна факта показала су да су почели да се упуштају у поступке које могу шкодити како спољнем тако и унутарњем миру Бугарске. На основу тога била је бугарска влада принуђена да против тих Руса предузме мере, на које се жали генерал Врангел.¹¹⁷ Затим, 25. маја, *Правда* доноси саопштење Пресбириа: „Листови су донели текст телеграма који је генерал Врангел упутио бугарској влади. Овлашћени смо изјавити да Краљевској влади није претходно саопштен никакав телеграм који би генерал Врангел упутио бугарској влади. Према томе сва тумачења, која би се из текста тога телеграма изводила, да би генерал Врангел за извођење акције, коју најављује могао рачунати на какву нашу помоћ или ма и само сагласност, потпуно су неоснована.“¹¹⁸

Примећује се да је, за разлику од *Политике* и *Времена*, *Правда* детаљније извештавала о односима генерала Врангела и бугарске владе. Хапшење Врангелових официра у Бугарској и забрана уласка Главнокомандујућем у ту земљу свакако је била одраз политике социјалистичке бугарске владе и јачања утицаја комуниста у бугарској политичкој јавности. Наравно, рад совјетских служби против генерала Врангела је у том смислу дао одређене резултате.

За разлику од *Политике* и *Времена*, *Правда* је пратила активности генерала Врангела и после 1922. године. Тако је у *Правди* 10. септембра 1925. године објављена вест да је генерал Врангел „распустио официре“: „У Сремским Карловцима живи више година руски генерал Врангел, вођа свих руских емиграната. Генерал Врангел од свог сталног неуспеха живи у Сремским Карловцима, али је велики део времена проводио у иностранству. Но када би се он налазио у Сремским Карловцима био би заокружен како са својим официрима тако и са руским дипломатама који живе у иностранству. Познато је да је онај део руских емиграната, који није успео да обори садашњу Русију сматрао генерала Врангела својим шефом. Баш због ове чињенице што је он сматран врховним

¹¹⁷ Бугари Врангелу, О Врангелу, *Правда*, 20. мај 1922.

¹¹⁸ Влада о Врангелу, *Правда*, 25. мај 1922,

шефом свих емиграната руских, направила је велику сензацију вест да је генерал Врангел распустио све своје офицере. Наиме из најаутентичнијих извора дознаје се да је Врангел распустио свој ђенералштаб и отпустио своју околину. Само је задржао свог личног секретара Николу Килиричког руског капетана. // Како се говори, Врангел је морао своје људе распустити из материјалних разлога. Али извесни кругови не искључују да је овај корак пред својим личним пријатељима тиме објаснио што је изгубио сваку наду, да ће моћи оружаном силом победити данашњу Русију. Но није искључено да се Врангел на овај корак решио због амнестије коју је објавила бољшевичка Русија. // Врангел ће са својом мајком остати у Сремским Карловцима док ће његова жена отићи у Брисел ради школовања деце“.¹¹⁹

Током последње године боравка у Краљевини СХС, генерал Врангел је 31. октобра 1926. лично дошао у Београд ради припрема за даљи пут у Француску. У Београду је, према извештају објављеном у листу *Правда*, „посетио председника Скупштине и друге угледније личности“.¹²⁰ Сутрадан, 1. новембра у *Правди* је објављена и вест да је одржан „Опроштајни банкет генералу Врангелу“: „Јуче у подне приређен је код `Екселзиора` опроштајни банкет генералу Врангелу пред његов одлазак у Белгију. На банкету су присуствовали многи виђени чланови руске колоније и известан број наших угледних личности.“¹²¹ Вести о Врангеловој посети Београду и опроштајном банкету поводом његовог одласка у Белгију нису објављене ни у *Политици*, ни у *Времену*.

Правда је једина известила и о посетама генерала Врангела Београду. У Београду је Врангел боравио у априлу 1927. године,¹²² а у Пешти, „где је био примљен од председника владе грофа Бетлена и гувернера Хортија“, у мају.¹²³ Било је то време када је генерал Врангел путовао по Европи обилазећи емигрантске центре „Заграничја“ и остатке своје некадашње армије. У такве руске центре спадао је и Београд. Била је то последња Врангелова посета Краљевини СХС.

У пролеће наредне, 1928. године, 25. априла је из Париза стигла вест да је Врангел преминуо: „Јављају из Брисела да је тамо умро познати руски генерал Врангел, вођа антибољшевичких трупа на Криму, 1918. године“.¹²⁴ Према извештају који је објављен

¹¹⁹ Врангел распустио офицере, *Правда*, 10. септембар 1925,

¹²⁰ Врангел у Београду, *Правда*, 31. октобар 1926.

¹²¹ Опроштајни банкет генералу Врангелу, *Правда*, 1. Новембар 1926.

¹²² Генерал Врангел у Београду, *Правда*, 22. април 1927.

¹²³ Врангел у Пешти, *Правда*, 17. мај 1927.

¹²⁴ Смрт генерала Врангела, *Правда*, 26. април 1928.

у *Правди*, генерал Врангел је умро од туберкулозе „и најбрижљивија нега није била у стању да га истргне из канџи смрти“. У истом тексту је истакнуто да је Врангел био од раније слабог здравља, а у последње време му се стање нагло погоршало. Чињеница је да ни *Политика* ни *Време* не помињу узрок смрти генерала Врангела. Поред тога, у листу *Правда* је истакнуто и да је уз Врангела на Криму био угледни руски научник Петар Струве: „На Криму Врангел је имао владу, у којој је министар иностраних дела био познати публициста и јавни радник г. Петар Струве, који је пре неколико дана посетио нашу престоницу и одржао у њој једно јавно предавање“.¹²⁵

Преносу посмртних остатака генерала Врангела из Брисела у Београд, у цркву Св. Тројице на Ташмајдану, и свечаном погребу последњег Главнокомандујућег Белих снага на Криму, београдска *Правда* је посветила велику пажњу. И *Време* и *Политика* илустровали су вести о сахрани генерала Врангела опширним текстовима и бројним фотографијама. У листу *Правда* истакнуто је и следеће: „Одавно није запамћена ни једна престоничка манифестација са толико учесника, прожетих истом мишљу, истим стремљењем: да одаду у пуној мери своје поштовање и љубав према сени генерала, чије је самопожртвовање, патриотизам, храброст и срчаност уписано видним словима у мученички летопис (...) Стотине и стотине делегата биле су окупљене ту, поред хиљада посматрача. Била је заступљена, поред руске емиграције у Југославији, целокупна емиграција највећег словенског народа (...) Руски листови, који излазе у Паризу, Шангају и Софији, имали су на погребу своје представнике, сараднике у Београду. Поред четрдесет и пет руских колонија из унутрашњости, колико је присуствовало погребу преко својих изасланика, примећени су представници руских колонија у Минхену и Берлину. // Цела ова велика непрегледна маса света испунила је Вилзонов трг, према плану свечаности, који је већ одавно израђен“.¹²⁶ Поворка је започела у пола два поподне, на београдској железничкој станици пред бројним окупљеним уз два југословенска пука под присмотром армијског генерала и министра војске и морнарице Стевана Хацића. Одатле су кренули Милошевом и Таковском улицом према руској цркви где се одржао последњи помен ген. Врангелу. Опроштајни епилог дао је Главни секретар Удружења резервних официра и ратника, адвокат и резервни коњички мајор Богомир Божић: „Ми ниједног тренутка нећемо заборавити: да је Русија у темеље словенске будућности узидала кости два милиона својих најбољих војника, без тих

¹²⁵ Смрт генерала Врангела, *Правда*, 26. април 1928.

¹²⁶ Величанствен погреб генерала Петра Николајевића Врангела, *Правда*, 7. октобар 1929.

жртва тешко да би се нове словенске државе могле појавити после рата... // Господине Генерале, Армија којом сте Ви командовали имала је ту завидну част, да одговори најтежој задаћи коју је историја једној војсци доделила. Та је армија имала управо да испуни завет, који је Царска Русија себи задала, и Ви сте, Господине Генерале, томе завету до гроба остали верни¹²⁷. Богићевим опроштајним говором, и *Правда* се опростила од бројних званица на комеморацији, од генерала Петра Николаевича Врангела.

Слика 16 *Правда*, 7. октобра 1929.

¹²⁷ Величанствен погреб генерала Петра Николајевича Врангела, *Правда*, 7. октобар 1929.

Закључак

Догађаји изазвани револуционарним покретима 1917. године покренули су највећу миграцију становништва из Русије у међуратној Европи. Према неким проценама, из Руске Империје се у Грађанском рату (1917-1923) и непосредно након њега иселило више 2.000.000 грађана.¹²⁸ Постоји низ фактора који су утицали на одлазак људи свих сталежа, а посебно из виших друштвених слојева, али су најважнији идеолошко-политички. Из Русије су одлазили они који нису прихватили револуционарне промене и власт „црвених“ – болшевика. Таласи „белих“ заплуснули су скоро све копнене тачке планете, а посебно најближе европске земље. Међу тим матичним тачкама руских белих емиграната налазила се и тек створена Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (СХС). У југословенску краљевину је уточиште нашло више од 40.000 избеглица из Русије, а у престоницу младе југословенске краљевине доселила се приближно четвртина од укупног броја. Међу њима је свакако најзначајнији био Главнокомандујући Руске војске у егзилу – генерал Петар Николајевич Врангел.

Долазак генерала Врангела у југословенску краљевину био је веома значајан за целокупну руску емиграцију, а нарочито њено монархистичко језгро. Подршка југословенског двора, владе, цркве и интелигенције, несумњиво је допринела успеху одржања војне и цивилне емиграције, која је стекла изванредан степен руске цивилне самоуправе у Краљевини СХС, јединствен у свету. Ако узмемо у обзир, да су Сремски Карловци током 1920их били седиште Руске православне заграничне цркве и Руског опште-војног савеза, јасно је колико су српско – руске културне нити биле учвршћене и међусобно повезане.

„Црни Барон Беле Армије“ успео је да са малог кримског полуострва релативно дуго одолева вишеструко надмоћнијој сили Црвене армије. Вештом политиком успео је да скоро пола године пружа отпор и опстане на Криму, који је и данас контроверзна тема на политичкој сцени Европе. Уследио је совјетско-пољски мир са владом генерала Пилсудског, који је дао болшевицима одрешене руке да целокупне снаге пребаце на кримску превлаку и коначно сломе последњи отпор „врангеловаца“. Суочен са

¹²⁸ Димић, Љубодраг. „Руска емиграција у културном животу грађанске Југославије“. У: Историја 20. века: Часопис института за савремену историју. 7-38. Институт за савремену историју, 1983. Чак и највећи совјетски историчар за истраживање беле емиграције, Леонид Константинович Шкаренков у књизи Агонија Беле емиграције (Агония белой эмиграции) бележи цифру од милион и по до два милиона руских емиграната. Шкаренков, 1.

надмоћнијим непријатељем, Главнокомандујући је одлучио да изврши коначно повлачење армије и цивила, јер су савезнички и руски бродови претходно већ били усидрени у кримским лукама. Евакуација око 150.000 војника и цивила, додатно је ојачала имагинарни кохезивни простор Заграничне Русије. Његови центри, попут Париза, Берлина, Прага и Београда, у Европи су представљали својеврсне стубове политичких елита беле емиграције. Међутим, једино је Београд био матица за монархистички оријентисане руске емигранте које је охрабривала политика југословенске краљевине и њен антибољшевички курс.

У овом раду изнет је приказ Петра Николајевича Врангела у београдској јавности, која је примала обавештења путем три најтиражнија београдска листа: *Политике*, *Правде* и *Времена*. Пре Врангеловог доласка у Београд марта 1922. године, југословенска јавност је оскудно информисана о догађајима из грађанског рата у Русији, те односима владе у Београду према антибољшевичким центрима у Омску, Јекатеринодару и Севастопољу. Генерал Врангел је напустио Русију, испоставиће се заувек, напустивши Севастопољ 16. новембра 1920. Успешна евакуација бројних цивила и војника није гарантовала опстанак његове војске и његовог статуса Главнокомандујућег. На путу му је стајала англо-француска ултимативна политика усмерена на демобилизацију и развојачење руске емиграције. Међутим, упркос снажном притиску, у коме су покушали чак и физички да га ликвидирају, истрајао је у своме циљу и сачувао војни поредак евакуисаних ешалона по савезничким острвима и у логорима око Цариграда – Константинопоља, који је контролисала Антанта. Није добио подршку већине европских влада којима се обратио за помоћ, али је његове молбе прихватила југословенска држава са регентом Александром Карађорђевићем на челу. И у таквој ситуацији је генерал Врангел забележио неку врсту тријумфа, јер није поклекао од савезничких притисака, као и притисака кемалистичке турске владе и посредног непријатељског деловања из Москве. Преговори са Софијом и Београдом имали су задовољавајуће резултате по руске емигранте, јер се у тим балканским руралним земљама обрела убедљиво највећа руска емиграција на Балканском полуострву.

Цивилне избеглице из Русије морале су напустити Босфор и издржати нове поморске муке и дуг пут до Јадранског мора и југословенских лука Боке Которске, Дубровника и Бакра. Врангелове војне трупе су копненим путем преко Солуна и Ђевђелије улазиле у Краљевину СХС. Тако је приспело више од 30.000 цивилних и скоро 12.000 војних емиграната из јужне Русије и Украјине. Главнокомандујући није желео да крене док не

испрати и последње ешалоне из Антантиних логора, што се догодило фебруара 1922. Генерал Врангел је тада напустио Константинопољ и упутио се преко Туниса у југословенску краљевину. Његов долазак су, „седећи на коферима“, очекивале хиљаде руских избеглица, који су претходно већ пронашли уточиште у Београду и његовој најближој околини, Земуну и Панчеву.¹²⁹

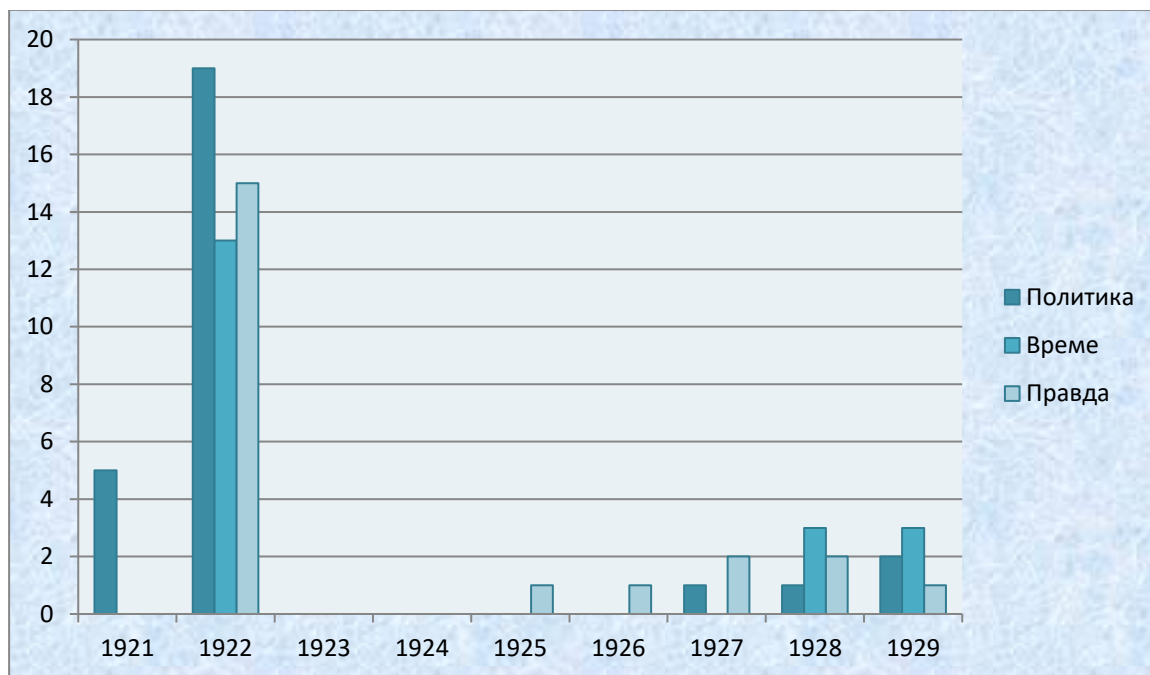
Најугледнији београдски дневни листови, *Политика*, *Правда* и *Време*, извештавали су о генералу Врангелу. *Политика* је прве вести објавила још 1921. године, бавећи се судбином руске царске, „беле“ армије и преговорима о доласку кубанских козака у Краљевину СХС. Вести о генералу Врангелу нашле су се 1922. године и на страницама листа *Правда* и новооснованог *Времена*. Нагађало се о томе да ли ће генерал Врангел у југословенској краљевини остати и где ће бити његово пребивалиште. Сумњало се да организује и припрема војни напад на Совјетски Савез. О њему се говорило и на међународној конференцији у Ђенови, где су представници совјетске делегације исказали замерке што је југословенска краљевина примила руску војску и њеног Главнокомандујућег. Редакције београдских листова преносиле су и чланке из иностране штампе о Врангелу. После одласка генерала у Сремске Карловце, заинтересованост београдске штампе и шире јавности за његове активности није била велика. Његово име се готово није ни помињало на страницама *Политике*, *Времена* и *Правде* све до 25. априла 1928. године, када је његова изненадна смрт у Белгији, која до данашњег дана није у потпуности расветљена, привукла пажњу новинара и шире јавности у Краљевини СХС. Исто се може рећи и за пренос и свечани испраћај његових посмртних остатака и сахрану у Београду. Међутим, нису то биле ударне вести, већ само извештаји о Врангелу и његовој улози као последњег руског белог команданта.¹³⁰

¹²⁹ Одлазак у егзил избеглице нису сматрале чином који ће имати трајно обележје. Веровали су да ће се большевички режим срушити сам од себе и да ће моћи да се врате у отаџбину. Избеглице су дуго неговали свест о повратку, те је на тај начин остала забележена фраза о њиховом „седењу на коферима“... Бирали су Београд и његову најближу околину преваходно из разлога лакшег повратка у Русију, затим јер су ту била седишта руских избегличких институција итд. Јовановић, Мирослав. *Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919-1924*. Београд. „Стубови културе“, 1994. 296.

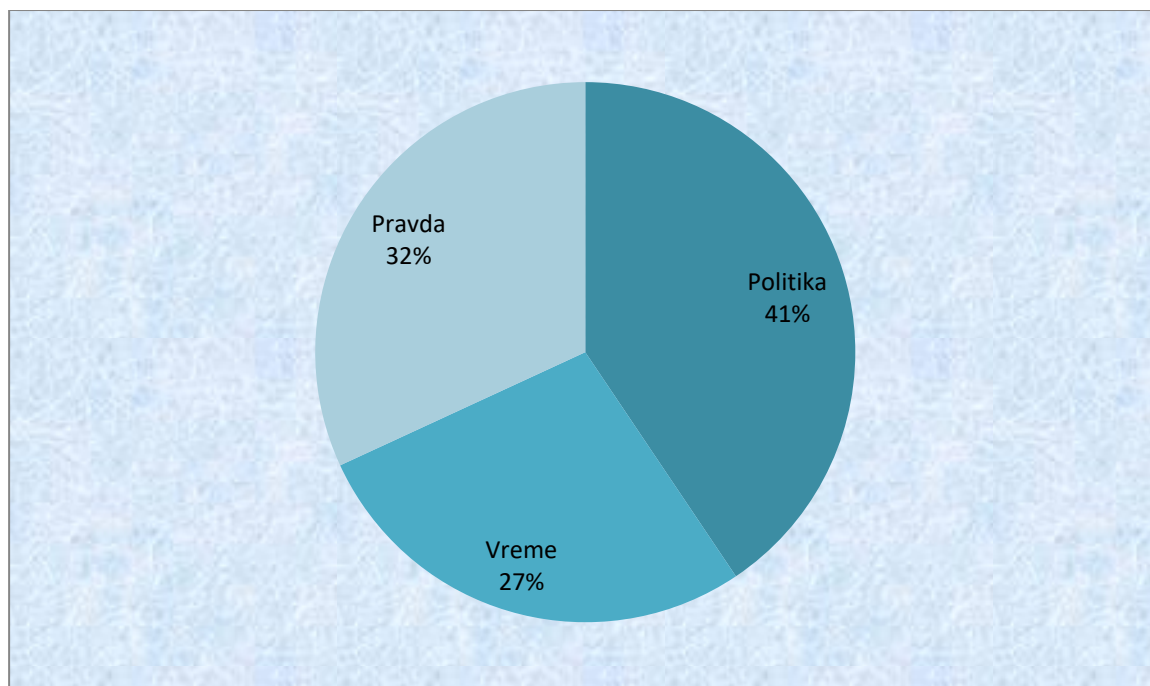
¹³⁰ Иако Врангел није био последњи отпор большевизма, јер ће се рат наставити услед антибольшевичког партизанског отпора на Кавказу и у Сибиру, евакуацијом Крима је у пракси грађански рат завршен новембра 1920.

Прилози

Графикон 1. Приказ генерала Врангела у Политици, Времену и Правди по годишњој присутности.

Графикон 2. Укупна присутност генерала Врангела у Политици, Времену и Правди.

Библиографија

1. Аврамовски, Живко. *Британци о Краљевини Југославији: Годишњи извештаји Британског посланства у Београду 1921-1938*, књига I (1921-1930). Београд: Архив Југославије, 1986.
2. Арсењев, Алексеј. *Руска емиграција у Сремским Карловцима. Треће издање*. Сремски Карловци: Мало историјско друштво – Нови Сад, 2013.
3. Бенуа, Александр. *Мои воспоминания*. Том 2. Москва: Издательство Наука, 1980.
4. *Воспоминания генерала барона П. Н. Врангеля*, под редакцией А. А. Фон Лампе (2-е изд.). Frankfurt am Main, 1969.
5. Врангель. Мария Дмитриевна *Моя жизнь в коммунистическом раю*. Архив русской революции. Кн. XXV. Берлин, 1922.
6. Врангел, Петар Николајевич. *Сећања*. Предео са руског Никола Миљковић. (*Воспоминания*, Москва: Вече, 2012). Београд: Логос графичар, 2019.
7. Wrangel A., *General Wrangel: Russia's White Crusader*. London: Leo Cooper, 1990.
8. Гарольд, Давидович Злочевский. "Герой и рыцарь искусства" Н.Н. Врангель. *Жизнь и творчество*. Минувшее, 2016.
9. Глигоријевић, Бранислав. „Руска православна црква у Југославији између два рата“. У: *Руска емиграција у српској култури XX века. Зборник радова I*. Београд, 1994.
10. Даватц, Владимир Христианович. *Годы. Очерки пятилетней борьбы*, Белград, 1926.
11. Даскалов Дончо. *Бялата емиграция в България*. Софија, 1997.
12. Долгоруков, Пётр Владимирович. *Российская родословная книга*. - СПб. Тип. Э. Веймара, 1856.
13. Дучић, Јован. *Гроф Сава Владиславић: Један Србин дипломата на двору Петра Великог и Катарине I*. Београд, 2007.
14. Јелачић, Алексеј. *Историја Русије, Доба велике буне. „Смутно време“*. Београд: СКЗ, 1929.
15. Јовановић Мирослав. *Руска емиграција на Балкану 1920-1940*. Београд: Чигоја штампа, 2006.
16. Јовановић Мирослав. *Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919-1924*. Београд: Стубови културе, 1996.
17. Качаки, Јован, „Елементи самоуправе руских цивилних избеглица у Краљевини СХС 1920 – 1924“. *Историја XX века*, 1 (1998), 93- 97.
18. Миленковић, Тома, „Долазак избеглица из Русије у Војводину после Првог светског рата“. *Зборник Матице српске за историју*, 50 (1994), 49-97.
19. Миленковић, Тома и Момчило Павловић, *Белоемиграција у Југославији 1918-1941*. Том II. Београд: Институт за савремену историју, 2006.
20. Медаковић, Дејан. *Ефемерис – Хроника једне породице*. Београд: БИГЗ, 1990.

21. Митровић, Андреј. *Време нетрпеливих, Политичка историја великих држава Европе 1919-1939*. Београд, 1998.
22. *Русская военная эмиграция 20-х-40-х годов. Документы и материалы*. Том II, Москва, 1998.
23. Соколов, Борис Владимирович. *Врангель, Молодая гвардия*. Москва, 2009.
24. Спасов Людмил, *Врангеловата армия в България 1919-1923*, София, 1999.
25. Шавеленко, Ирина. *Материалы о русской эмиграций 1920 – 1930-х гг. в собрании баронессы М. Д. Врангель*. Stanford Slavic Studies. Vol. 9. Stanford, 1995.
26. Шавеленко, Ирина. *Материалы о русской эмиграций 1920 – 1930-х гг. в собрании баронессы М. Д. Врангель*. Stanford Slavic Studies. Vol. 9. Stanford, 1995.
27. Ђурић, Бобан. „Реаговања београдске штампе на долазак П. Н. Врангела у Краљевину СХС (1. марта 1922. г.)“. У: *Из живота руског Београда*, Београд: Филолошки факултет 2011, 6 – 31.
28. Шавеленко, Ирина. „Материалы о русской эмиграций 1920 – 1930-х гг. в собрании баронессы М. Д. Врангель“. *Stanford Slavic Studies*. Vol. 9. Stanford, 1995.
29. Шкаренков, Леонид Константинович. *Агония белой эмиграции*. Москва, 1986.